

นางนพมาศ : นางเอกที่ถูกมองข้าม

นางนพมาศ หรือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ นับว่าเป็นวรรณกรรมที่มีอิทธิพลต่อสังคมและวัฒนธรรมไทยในปัจจุบัน เพราะมีส่วนกำหนดประเพณีลอยกระทงขึ้นจากการที่เชื่อกันว่านางนพมาศได้ประดิษฐ์กระทงรูปดอกบัว ลอยบูชาพระพุทธบาทที่แม่น้ำนัมมทา ในคืนวันเพ็ญเดือนสิบสอง และยังมีการประกวดนางนพมาศเป็นส่วนหนึ่งในประเพณีนี้อีกด้วย

เท่าที่ผ่านมานักวิชาการส่วนใหญ่ให้ความสนใจ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ในแง่ของประวัติศาสตร์คดีเป็นสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเรื่องยุคสมัยที่แต่ง ผู้แต่ง และจุดมุ่งหมายของการแต่ง จนมาถึงการศึกษาวิเคราะห์ของนิธิ เอียวศรีวงศ์^๑ ซึ่งอาจถือว่าเป็นนักวิชาการท่านแรกที่ทำให้ความสำคัญแก่ “ตัวบท” ของหนังสือเล่มนี้ โดยได้ชี้ให้เห็นถึงลักษณะของความเป็น “นิยาย” ในวรรณกรรมเรื่องนี้ แต่ความสนใจของนิธิ ก็มุ่งไปที่เนื้อหาของบทพรรณนาว่าด้วยโลกภูมิ ชาติพันธุ์ และภาษา อันเป็นตอนต้นของเรื่อง และอยู่ในส่วนของตัวบทที่เข้าข่ายเป็น “ตำรา” มิใช่ส่วนที่เป็น “นิยาย” โดยตรง

บทความนี้มีจุดมุ่งหมายที่จะวิเคราะห์ตัวบทส่วนที่ถือได้ว่าเป็น “นิยาย” แท้ๆ ในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์อย่างละเอียด เพื่อชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของนางนพมาศในฐานะตัวละครและผู้เล่าเรื่อง โดยจะใช้วิธีการวิเคราะห์ในแนวที่เรียกว่า “ศาสตร์ว่าด้วยเรื่องเล่า” (narratology) อันจะนำไปสู่ข้อพิจารณาถึงความแปลกใหม่ของหนังสือเล่มนี้ในยุคต้นรัตนโกสินทร์

สถานะแห่งความรู้เกี่ยวกับตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์เป็นหนังสือ

ที่มีปัญหาอย่างน้อยสามประการ ปัญหาประการแรกเกี่ยวกับสมัยที่แต่ง ด้วยเนื้อเรื่องที่ดำเนินในสมัยสุโขทัย อ้างถึง “สมเด็จพระ

ผู้เขียนขอขอบคุณอาจารย์นพพร ประชากุล คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ที่ได้ให้คำแนะนำอันมีค่าในการเขียนบทความนี้

* อาจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

^๑ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” ใน ปากไก่และใบเรือ (พิมพ์ครั้งที่ ๒, กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๘), หน้า ๔๐๗-๔๔๘.

พระร่วงเจ้า” ทำให้แต่เดิมเชื่อกันว่า เป็นหนังสือที่ตกทอดมาตั้งแต่ครั้งสุโขทัย กรมศิลปากรจึงได้พิมพ์รวมไว้ในหนังสือ **วรรณกรรมสุโขทัย** เช่นเดียวกับ **ศิลาจารึกขุนรามคำแหง ไตรภูมิภิกษา และ สุภาษิตพระร่วง**

อย่างไรก็ตาม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงวินิจฉัยไว้ในหนังสือพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๕๗) แล้วว่า “เป็นหนังสือที่แต่งในครั้งกรุงรัตนโกสินทร์นี้เอง แต่งในระหว่างรัชกาลที่ ๒ กับที่ ๓ ไม่ก่อนนั้นขึ้นไป”^๒ ต่อมาในบทความเรื่อง “โลกของนางนพมาศ” นิธิ เอียวศรีวงศ์ นักวิชาการสาขาประวัติศาสตร์ได้ศึกษาวิเคราะห์ข้อมูลที่ปรากฏในเรื่อง โดยเปรียบเทียบกับเอกสารทางประวัติศาสตร์ และพิจารณาสำนวนภาษาแล้วสรุปว่า “เห็นได้ชัดว่าเขียนขึ้นในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ น่าจะเขียนขึ้นในระหว่าง พ.ศ. ๒๓๖๐ ถึงสิ้นรัชกาลที่ ๓ โดยประมาณ”^๓ มีผู้สนับสนุนความคิดของนิธิ เอียวศรีวงศ์หลายท่าน ได้แก่ สุจิตต์ วงษ์เทศ^๔

และสุพจน์ แจ้งเร็ว^๕

ปัญหาประการที่สอง เกี่ยวเนื่องกับผู้แต่งและจุดประสงค์ของการแต่ง ซึ่งยังไม่เป็นข้อยุติ แต่ก็เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการวรรณกรรมแล้วว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีส่วนพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ด้วย สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่า “อาจจะเป็นตอนนางนพมาศเจรจากับบิดามารดาเมื่อก่อนจะเข้าไปรับราชการ”^๖ และศักดิ์ศรี แยมน์ดดาเคยกล่าวว่า ตอนที่ว่าด้วยขนบธรรมเนียมนางสนมก็น่าจะเป็นพระราชนิพนธ์ด้วยเช่นกัน (สัมภาษณ์) อย่างไรก็ตาม หนังสือเรื่องนี้ยังมีตอนที่ว่าด้วยชาติพันธุ์ ภาษาต่างๆ ประวัตินางนพมาศ และพระราชพิธีสิบสองเดือน โดยเฉพาะพิธีของพราหมณ์ซึ่งเป็นพิธีเก่า ส่วนเหล่านี้ไม่อาจจะระบุผู้แต่งได้ หนังสือเรื่องนี้จึงน่าจะมีผู้แต่งมากกว่าหนึ่งคน” และอาจจะอยู่ต่างสมัยกันก็ได้

ดูเหมือนว่าผู้แต่งจะมีจุดประสงค์ที่จะ

^๒ “คำนำ,” ใน **นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** (พระนคร : ศิลปาบรรณาการ ๒๕๑๓), หน้า ข.

^๓ นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” หน้า ๔๐๔.

^๔ ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในบทความเรื่อง “นางนพมาศลอยกระทงในแผ่นดินพระนั่งเกล้า,” **ศิลปวัฒนธรรม**, ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๕ (มีนาคม ๒๕๓๐) : ๕๔-๖๑.

^๕ สุพจน์ แจ้งเร็ว “นางนพมาศ เรื่องจริงหรืออิงนิยาย,” **ศิลปวัฒนธรรม**, ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (พฤศจิกายน ๒๕๒๖) : ๑๔-๓๐.

^๖ สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพได้ทรงอธิบายไว้ในคำนำเมื่อพิมพ์ครั้งแรก (พ.ศ. ๒๔๕๗) ว่า “ข้าราชการฝ่ายในที่รับราชการมาแต่รัชกาลที่ ๓ ได้กราบบังคมทูลฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า รัชกาลที่ ๓ ได้ทรงพระราชนิพนธ์แทรกไว้ตอนหนึ่งเปรียบเทียบกับกิริยาอาการของข้าราชการฝ่ายในเป็นเชิงทรงบริภาษแต่จะเป็นตรงไหนไม่ปรากฏ” (คำนำตำรับฯ, ๒๕๑๓ : ง-จ)

^๗ เกี่ยวกับเรื่องผู้แต่งนี้ นิธิ เอียวศรีวงศ์ ก็ได้กล่าวไว้ใน “โลกของนางนพมาศ” หน้า ๔๑๓ ว่า “มีผู้แต่งเกินหนึ่งคนอย่างน้อยมีเหตุผลที่น่าเชื่อได้ว่า มีบทพระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ปนอยู่ไม่น้อย”

รวบรวมพระราชพิธีต่างๆ เข้าไว้ด้วยกัน โดยเฉพาะพิธีของพราหมณ์ ดังที่สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ได้ทรงสันนิษฐานว่า “หนังสือเรื่องนี้ ของเดิมเขาจะมีจริง เพราะลักษณะพิธีของพราหมณ์ที่กล่าวไว้ในหนังสือเรื่องนี้ โดยมากเป็นตำราพิธีจริงและเป็นพิธีอย่างเก่า อาจจะใช้เป็นแบบแผนก่อนครั้งกรุงศรีอยุธยา ไม่ใช่เรื่องที่ผู้ใดจะมาคิดปลอมขึ้นใหม่ได้ทั้งหมด”^๘ ส่วนสุพจน์แจ้งเร็วเสนอว่าหนังสือเล่มนี้น่าจะแต่งขึ้นด้วยจุดมุ่งหมายที่จะให้คำสอนทางความคิด ความเชื่อ ความประพฤติแก่เหล่านางสนมในราชสำนักเป็นสำคัญ^๙ กล่าวได้ว่าจุดประสงค์ในการแต่งเรื่องนี้จึงยังไม่อาจหาข้อสรุปที่ชัดเจน

ปัญหาประการสุดท้ายการจัดประเภทของเอกสาร ซึ่งยังคงประสบปัญหาว่าจะจัดเป็นวรรณกรรมในความหมายของเรื่องสมมุติ (fiction) ได้หรือไม่ ในประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย ได้จัดให้หนังสือเรื่องนี้มีความสำคัญเป็นตำราว่าด้วยขนบธรรมเนียมประเพณีและศิลปะการช่างสตรี อีกทั้งพระบาทสมเด็จพระจุล

จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงใช้หนังสือเรื่องนี้เป็นหลักฐานในการทรงพระราชนิพนธ์ **พระราชพิธีสิบสองเดือน**^{๑๐} พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชวินิจฉัยว่า “หนังสือเรื่องนี้เดิมเป็นตำราการพระราชพิธีประจำเดือนทั้ง ๙ นอกพรรษา”^{๑๑} และรื่นฤทัย สัจจพันธุ์ได้จัดไว้ในหมวดวรรณกรรมคำสอน^{๑๒} หนังสือเรื่องนี้จึงถูกจัดเป็น “ตำรา” เกี่ยวกับคำสอน ขนบธรรมเนียมและพระราชพิธีมาโดยตลอด

นิธิ เอียวศรีวงศ์ได้พิจารณาหนังสือเรื่องนี้ในด้านวรรณกรรม และตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “ภาษาในหนังสือเรื่องนี้เป็นความเรียงหรือร้อยแก้วที่แตกต่างจากเรื่องอื่น คือไม่ใช่เรื่องที่ผูกพันอยู่กับศาสนาและราชการ” อีกทั้งไม่ใช่เรื่องของ “ต่างด้าว” แต่เป็นวรรณกรรมที่มี “นิยาย” อยู่ และได้กล่าวเป็นเชิงสรุปว่า “ถ้าถือว่าเรื่องนางนพมาศเป็นวรรณกรรมเชิง “นิยาย” ก็จะเป็นเรื่องแรกที่ใช้ภาษาความเรียงเขียนโดยไม่ได้แปลมาจากภาษาอื่น”^{๑๓} อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเรื่องนี้มีปัญหาด้านการจัดประเภท เพราะมีบางส่วน

^๘ “คำนำ,” ใน นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์, หน้า ๗.

^๙ สุพจน์ แจ้งเร็ว, “นางนพมาศ เรื่องจริงหรืออิงนิยาย,” หน้า ๒๖.

^{๑๐} เสนีย์ วิลาวรรณ, หนังสือเรียนวิชาภาษาไทย รายวิชา ท ๐๓๒ ประวัติวรรณคดี ๑ (กรุงเทพฯ : วัฒนาพานิช, ๒๕๒๖) หน้า ๑๖.

^{๑๑} อ้างใน นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” หน้า ๔๑๔.

^{๑๒} รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๙๔) (วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต ภาควิชาภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔), หน้า ๔๗

^{๑๓} นิธิ เอียวศรีวงศ์, “โลกของนางนพมาศ,” หน้า ๔๒๑.

จัดอยู่ในข่ายของ “ตำรา” แต่มีบางส่วนจัดว่าเป็น “นิยาย” ในความหมายว่าเป็นเรื่องสมมุติ ด้วยบทหนังสือเล่มนี้จึงมีลักษณะพิเศษที่ไม่เคยปรากฏในหนังสือเล่มใดมาก่อน จึงสมควรที่จะพิจารณาเรื่องนี้ให้ละเอียดในลำดับต่อไป

ลักษณะของตัวบทตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

เมื่อพิจารณาเนื้อหาและลีลาของหนังสือเรื่องนี้ จะเห็นว่า ประกอบด้วยส่วนต่างๆ ที่มีลักษณะของเนื้อหาและวิธีการนำเสนอแตกต่างกัน จนอาจกล่าวได้ว่า เป็นตัวบทคนละประเภทกัน ประเภทของตัวบทที่พบในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แบ่งได้เป็น ๓ ประเภท คือ ๑. ส่วนที่เป็น “ตำรา” ได้แก่ ส่วนที่มีเนื้อหาลีลาเป็นการให้ข้อมูลความรู้ และมีการแจกแจงอย่างละเอียด ๒. ส่วนที่เป็น

“นิยาย” ได้แก่ เนื้อหาลีลาที่มีลักษณะเป็นเรื่องเล่า (narrative) คือ มีโครงเรื่อง มีการดำเนินเรื่อง มีตัวละคร และฉาก (สถานที่, เวลา) และ ๓. ส่วนที่เป็น “การวิจารณ์นางในราชสำนัก” ได้แก่ เนื้อหาที่ใช้ถ้อยคำประชดประชันเสียดสีหญิงประเภทต่างๆ ที่เป็นนางสนม ด้วยบทแต่ละส่วนของเรื่อง ล้วนมีตัวละครนางนพมาศเป็นแกนร้อยรัด ดังที่สุพจน์ แจ้งเร็วเคยตั้งข้อสังเกตไว้ว่า “เธอ (นางนพมาศ) เป็นตัวดำเนินเรื่องนี้ เป็นศูนย์กลางของเนื้อหาทั้งหมดที่ประกอบกันขึ้นเป็นหนังสือเรื่องนี้”^{๑๔} ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า ส่วนที่เป็น “นิยาย” นับเป็นส่วนสำคัญที่สุด เพราะส่วนที่มีนางนพมาศเป็นตัวละครเอก และเป็นผู้เล่าเรื่องทำหน้าที่ควบคุมเนื้อหาส่วนอื่นๆ ให้กลายเป็นองค์ประกอบของเรื่องเล่าไปด้วย เนื้อหาส่วนต่างๆ ที่ปรากฏอาจแจกแจงเป็นแผนผังได้ ดังนี้

ส่วนที่เป็น “ตำรา”	ส่วนที่เป็น “นิยาย”	ส่วนที่เป็น “การวิจารณ์นางในราชสำนัก”
ก. ตั้งแต่ “ว่าด้วยชาติและภาษาต่างๆ” ถึง “ว่าด้วยพระราชจรรยาของพระร่วงเจ้า”	ข. ตั้งแต่ “ประวัตินางนพมาศ ก่อนเป็นพระสนม” ถึง “นางเรวดีนำนางนพมาศเข้าถวายตัว”	
(เป็นส่วนแสดงความรู้และทัศนะของนางนพมาศ)	(แสดงประวัติของนางนพมาศ)	
ง. ตั้งแต่ “ว่าด้วยพิธีจองเปรียง” ถึง “ว่าด้วยความประพฤติแห่งนางสนม”	ค. นิทานเรื่อง “นางนกระด้อยตีวิดโลเล” “นางข้างแสนงอน” และ “นางนกระเรียนคบบางนกไผ่ข่างยุ”	

^{๑๔} สุพจน์ แจ้งเร็ว, “นางนพมาศ เรื่องจริงหรือนิยาย,” หน้า ๑๗.

ส่วนที่เป็น “ตำรา”

ส่วนที่เป็น “นิยาย”

ส่วนที่เป็น “การวิจารณ์นางในราชสำนัก”

(แสดงความรู้ของนางนพมาศ แต่ก็

มีส่วนที่เป็นนิยายแทรกอยู่)

(แทรกอยู่ในประวัติของนางนพมาศ)

จ. “ว่าด้วยความประพจน์แห่งนางสนม”

(แสดงทัศนะของนางนพมาศ)

(ลำดับ ก. ข. ค. ง. จ. แสดงลำดับปรากฏในตัวบท)

จากการศึกษาประวัติศาสตร์วรรณคดีไทย อาจกล่าวได้ว่าในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔) นิยมแต่งหนังสือที่เป็นเรื่องสมมุติ (fiction) ด้วยคำประพันธ์ร้อยกรอง และใช้คำประพันธ์ร้อยแก้วในการแต่งเรื่องที่มีเนื้อหาจัดได้ ๓ กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มแรกเป็นเรื่องราวรวบรวมและชำระจากเอกสารที่มีมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา ได้แก่ กฎหมายและพระราชกำหนดบทอัยการต่างๆ พระราชพงศาวดาร และเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ ศาสนา เช่น ไตรภูมิโลกวินิจฉัย รัตนพิมวงค์มหาวงศ์ และไตรเพท กลุ่มที่สอง เป็นเรื่องที่แปลจาก วรรณกรรมต่างประเทศ ได้แก่ สามก๊ก ไซฮั่น ราชาริราช และ นิทานอิหร่านราชธรรม และกลุ่มที่ ๓ ได้แก่ ตำรา เช่น ตำรายา และบันทึก เช่นจดหมายเหตุพระบรมราโชวาท พระราชกระแสรับสั่งพระราชปจณา และพระราชปรารภต่างๆ การใช้รูปแบบการประพันธ์ด้วยภาษาร้อยแก้ว จึงอิงอยู่กับเนื้อหาที่ถือว่าเป็นเรื่องจริงหรือเป็นเรื่องที่เชื่อว่าเป็นจริง

ถ้าไม่คำนึงถึงหนังสือที่แปลจาก

วรรณกรรมต่างประเทศ อาจกล่าวได้ว่าเรื่องที่เป็นนิยาย จะมีขนบของการแต่งดังนี้คือ แต่งด้วยภาษาร้อยกรอง มีองค์ประกอบของเรื่องเล่า ได้แก่ เนื้อเรื่อง โครงเรื่อง มีความผันผวนของเหตุการณ์ ฉาก และตัวละคร นอกจากนี้ยังแสดงจุดมุ่งหมายในการแต่งว่าเพื่อความเพลิดเพลิน ดังเช่นในตอนท้ายของบทละครเรื่อง รามเกียรติ์ พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๑

อันพระราชนิพนธ์รามเกียรติ์

ทรงเพียรตามเรื่องนิยายไสย

ไซ้จะเป็นแก่นสารสิ่งใด

ตั้งพระทัยสมโภชบูชา

ใครพึงอย่าได้ไหลหลง

จงปลงอนิจจังสังขาร

หนังสือ ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ มีตัวละคร และฉาก ซึ่งถูกนำเสนอให้เชื่อกันว่ามีจริง แต่ก็มีโครงเรื่องเช่นเดียวกับนิยาย แม้ว่าจะเป็น “โครงเรื่องที่ราบเรียบ”^{๑๔} ไม่มีเหตุการณ์ทำให้ตัวละครผันผวน และในส่วน

^{๑๔} นิธิ เอียวศรีวงศ์ “โลกของนางนพมาศ,” หน้า ๔๒๒.

ของเนื้อเรื่องยังประกอบด้วย พระราชพิธี และขนบธรรมเนียมว่าด้วยความประพาศติของนางสนมในราชสำนัก ทำให้ไม่อาจระบุจุดมุ่งหมายของผู้แต่งให้ชัดเจนได้ อีกทั้งการแต่งด้วยคำประพันธ์ร้อยแก้วและการใช้คำว่า “ดาร์ป” ในชื่อเรื่อง ทำให้เข้าใจได้ว่าหนังสือเรื่องนี้คล้ายเป็นตำรา แต่ก็ไม่ใช่การเรียบเรียงแบบคัมภีร์ทางศาสนาเช่น ไตรภูมิภิกษา หรือ แบบเรื่องเล่าสืบต่อกันมาและเชื่อกันว่าเป็นเรื่องจริง เช่นตำนาน และพงศาวดาร จึงอาจกล่าวได้ว่า หนังสือเรื่องนี้มีลักษณะเป็น *เอกสารพันทาง* คือมีส่วนที่เป็นความรู้ ตัวละครมีตำแหน่งเป็นนางพระสนม (ตำแหน่งจริงในประวัติศาสตร์) และใช้ฉากที่นำเสนอว่าเป็นเช่นนั้นจริงในสมัยสุโขทัย จึงทำให้มีผู้เชื่อว่า นางนพมาศเป็นนางพระสนมที่มีตัวตนจริง^{๑๖}

อันที่จริงสาเหตุที่ทำให้มีผู้เชื่อว่า นางนพมาศมีตัวตนจริงนั้นมีหลายประการประการหนึ่งได้แก่ การกล่าวถึงตัวละครที่มีตำแหน่งเป็นพระสนมเอก “ท้าวศรีจุฬาลักษณ์” ซึ่งเป็นตำแหน่งที่มีมาตั้งแต่ในสมัยสุโขทัย ดังที่ปรากฏในจารึกวัดอโศการาม พ.ศ. ๑๙๔๒ ว่า “แลดิถีนาที อันโยคยโยคี สมเด็จพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์ อัครราช (มเหสี) เทพธร (ณิล) กรัตน...มาทปรวราภิเษกชายาแต่สมเด็จพระมหาธรรมราชาธิราช”

ในจารึกด้านที่สองมีคำจารึกเป็นภาษาบาลีความตอนหนึ่งกล่าวถึงพระมเหสีคือ สมเด็จพระราชเทพีศรีจุฬาลักษณ์ แปลได้ว่า “พระมเหสีของพระธรรมราชาพระองค์นั้น...พระราชานเหล่านั้น...มีความงามน่ารัก ทรงประดับเครื่องประดับคือศีล พระนางทรงยินดีในการรักษาศีล ๕ มีปัญญามาก เป็นยอดนารี (อันใหญ่ยิ่ง) มีพระยศใหญ่ยิ่งทรงเลื่อมใสในพระรัตนตรัย”^{๑๗} ต่อมาในสมัยกรุงศรีอยุธยา มีปรากฏใน *กฎมณเฑียรบาล* ว่า ตำแหน่งศรีจุฬาลักษณ์เป็นตำแหน่งหนึ่งในสี่ของพระสนมเอก ได้แก่ อินทรเทวี อินทรสุเรนทร ศรีสุดาจันทร์และศรีจุฬาลักษณ์

ในเรื่องนี้ยังได้กล่าวถึง “สมเด็จพระร่วงเจ้า” แห่งอาณาจักรสุโขทัย ซึ่งเป็นบุคคลที่มีลักษณะกึ่งจริง คือเป็นวีรบุรุษที่มีตัวตนจริงในความเชื่อของชาวบ้าน และเป็น “ผู้นำทางวัฒนธรรม” (culture hero) ในท้องถิ่นบริเวณสุโขทัย^{๑๘} ภาพลักษณ์ของสมเด็จพระร่วงเจ้าที่ปรากฏในเรื่องนี้น่าจะสอดคล้องกับความเชื่อของคนในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น หรือแม้แต่ในปัจจุบันก็ยังคงมีความเชื่อเช่นนั้นอยู่

นอกจากนี้ ยังมีการพรรณนาสภาพความเป็นอยู่ที่อุดมสมบูรณ์ของชาวเมืองสุโขทัย ซึ่งเป็นการสร้างฉากที่สอดคล้องกับความเชื่อที่คนในสมัยรัตนโกสินทร์มีต่อ

๑๖ ศักดิ์ศรี แย้มนิตดาเคยเล่าว่ามีผู้เชื่อเช่นนั้น.

๑๗ กรมศิลปากร, *จารึกในสมัยสุโขทัย* (กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร, ๒๕๒๗), หน้า ๓๒๒-๓๒๓.

๑๘ วิชา สาระยา, *ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น* (กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ ๒๕๒๙), หน้า ๖๕.

อาณาจักรสุโขทัยว่าเป็นอาณาจักรที่มีความอุดมสมบูรณ์ จึงกล่าวได้ว่า ทั้งตัวละครและฉากที่ปรากฏในเรื่องล้วนสร้างความน่าเชื่อถือให้แก่หนังสือเรื่องนี้ได้เป็นอย่างดี และสาเหตุสำคัญอีกประการหนึ่งคือ เรื่องนี้แต่งด้วยภาษาร้อยแก้ว ซึ่งในเวลานั้นมีขนบของการใช้ร้อยแก้วในการนำเสนอเรื่องที่เป็นจริงหรือมีลักษณะเป็นความรู้ การที่หนังสือเรื่องนี้แต่งด้วยร้อยแก้ว จึงสื่อนัยยะถึงความเป็นเรื่องจริงไปด้วย แต่การที่นางนพมาศจะมีต้นแบบซึ่งมีตัวตนจริงในสมัยรัชกาลที่ ๓ หรือไม่นั้น ไม่ใช่เรื่องสำคัญในการศึกษาครั้งนี้ เพราะในเนื้อเรื่องนางนพมาศถูกนำเสนอว่าเป็นคนในสมัยสุโขทัย ดังนั้น นางจึงมีฐานะเป็นเพียงตัวละครในเรื่อง ซึ่งแต่งในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นเท่านั้น

๑. นางนพมาศในฐานะ “ตัวละคร”

นางนพมาศ : ตัวละครในอุดมคติ

นางนพมาศเป็นตัวละครเอกหญิงที่สมบูรณ์แบบตามอุดมคตินิยม (idealistic character) ดังที่ รื่นฤทัย สัจจพันธุ์ กล่าวไว้ว่า “นางนพมาศเป็นตัวแทนหนึ่งของผู้หญิงในอุดมคติของสังคม”^{๑๔} แต่มีเรื่องราวของการดำเนินชีวิตตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสมจริง (verisimilitude) คือเป็นที่ยอมรับได้ในโลกทัศน์ของสังคมสมัยรัตนโกสินทร์ ความสมบูรณ์แบบของนางไม่เกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์

ปาฏิหาริย์แต่อย่างใด (หากจะมีพาดพิงถึงบ้างก็น้อยมาก) ผู้แต่งให้นางเกิดในตระกูลสูงคือเป็นลูกของพราหมณ์ตำแหน่งพระศรีมโหสถ ในพระราชสำนักของสมเด็จพระร่วงเจ้า นางเป็นผู้มีรูปโฉมงดงาม มีทรัพย์สินสมบัติและมีปัญญา การที่ผู้แต่งให้นางนพมาศเป็นเพียงลูกขุนนางแทนที่จะเป็นเจ้าหญิงหรือเชื้อพระวงศ์นั้น ก็เพื่อขับเน้นคุณสมบัติความเป็นสตรีอันเพียบพร้อม ที่พบได้ในสตรีสามัญ ไม่จำเป็นต้องเกิดจากความเป็นเจ้า

นางนพมาศเป็นลูกของพราหมณ์เชื้อพระศรีมโหสถซึ่งปรากฏในกฎมณเฑียรบาลว่า เป็นตำแหน่งของหมอหลวง ซึ่งใช้วิชาความรู้ในการประกอบอาชีพ มิใช่ตำแหน่งของพราหมณ์ผู้ประกอบพิธีสำคัญทางศาสนา ดังนั้น อาจเป็นไปได้หรือไม่ว่า ผู้แต่งจงใจใช้ชื่อ “ศรีมโหสถ” เช่นเดียวกับตัวละคร “มโหสถ” ในเรื่องมโหสถชาดก เพื่อสื่อถึงความเป็นผู้มีปัญญาเป็นเลิศ ใช้ปัญญาเอาชนะศัตรูและสร้างชื่อเสียง ซึ่งก็จะสอดคล้องกับที่นางนพมาศเป็นผู้มีปัญญาเป็นเลิศและสามารถสร้างชื่อเสียงได้เช่นเดียว กัน การที่ผู้แต่งให้นางนพมาศเป็นลูกของพราหมณ์ ก็เป็นการสร้างเรื่องที่เหมาะสมแก่เหตุผลหลายประการ คือ ทำให้นางได้มีโอกาสศึกษาเล่าเรียนตามสายบรรพบุรุษ ดังที่อ้างว่าเรียน คัมภีร์ไตรเพท ซึ่งเป็นคัมภีร์พระเวทที่ศักดิ์สิทธิ์ทั้งสามได้แก่ ฤคเวท ยชุรเวท และสามเวท ผู้หญิงที่จะได้ศึกษา

^{๑๔} รื่นฤทัย สัจจพันธุ์, ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา, หน้า ๕๕.

สิ่งเหล่านี้ ต้องเป็นผู้ที่เกิดในตระกูลพราหมณ์เท่านั้น และการเกิดเป็นผู้สืบเชื้อสายตระกูลพราหมณ์ ยังเชื่อมโยงไปถึงการเป็นผู้เล่าเรื่องพระราชพิธีที่เกี่ยวกับลัทธิพราหมณ์ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนเล่าถึง **พระราชพิธีเคณฑะ** ว่า

อันว่าการพระราชพิธีเคณฑะทั้งข้างนี้ สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินมิได้ เสด็จออกไปทรงทอดพระเนตร แต่กาลก่อนก็มีได้โปรดให้นางในไปทอดทศนา ครั้นเมื่อข้าน้อยนี้เข้าไปรับราชการเป็นข้าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชบรรหารดำรัสว่า ข้าน้อยเป็นชาติเชื้อตระกูลพราหมณ์ จึงโปรดให้ไปทอดทศนาการพระราชพิธีเคณฑะกับพระสนมกำนัลซึ่งเป็นเชื้อพราหมณ์ด้วยกัน (๑๒๘)

หรือที่อ้างไว้ใน **พระราชพิธีพฤกษศาสตร์** ว่า “อันว่าการพระราชพิธีพฤกษศาสตร์นี้ เมื่อข้าน้อยมีอายุ ๗ ขวบปลาย ได้ตามพระศรีมโหสถผู้เป็นบิดาไปทอดทศนาครั้งหนึ่ง จึงจำไว้ได้” (๑๓๗) ย่อมหมายถึงว่า ถ้าเป็นผู้ที่เกิดในตระกูลอื่น ก็จะไม่ได้เห็นพระราชพิธีทั้งสองนี้อย่างแน่นอน การกำหนดให้นางนพมาศซึ่งมีฐานะเป็นตัวละครเอกเกิดในเชื้อสายของพราหมณ์ จึงเป็นการวางระเบียบของเรื่องไว้อย่างสอดคล้องกับความสมจริง

ในบทเพลงขับสรรเสริญนางนพมาศ ได้กล่าวถึงรูปโฉมของนางว่า “ชื่อองค์นพมาศวิสาครลักษณ์ ละไมละม่อมพร้อมพรัง

ยี่นารี จำเริญศรีสมบุรณ์ประยูรศักดิ์” ขณะเดียวกันนางก็เป็นนักปราชญ์ “ฉลาดด้วยบิดาสอน” ซึ่งในวรรณกรรมร่วมสมัยไม่ปรากฏว่ามีตัวละครเอกหญิงในเรื่องใดจะมีความรู้และความสามารถทัดเทียมกับนางนพมาศได้ ด้วยไม่เพียงแต่มีความรู้และปัญญาเท่านั้น นางยังมีโอกาสได้แสดงความสามารถให้เป็นที่ประจักษ์แก่สายตาค้นทั่วไปอีกด้วย นอกจากนี้ นางยังเป็นผู้มี “ศีลาจารวัตร” และใส่ใจในความปรารถนาของผู้อื่น ประกอบกับมีโวหารที่จะพูดจาให้เกิดความรักและเมตตา นางจึงไม่มีศัตรูเพราะนางได้ “ซื้อใจ” ของพวกเขาไว้ก่อนหน้าแล้วด้วยการเอื้อเฟื้อและให้ผลประโยชน์แก่ผู้ที่อาจจะมาเป็นศัตรูในภายหลังได้ ซึ่งก็ได้แก่นางสนมนางในที่อยู่ด้วยกันในราชสำนัก นางนพมาศจึงเป็นนางเอกที่ไม่ต้องประสบความผันผวนในชีวิตเหมือนอย่างที่เราพบเห็นได้ในนิยายทั่วไปสมัยนั้น

นางนพมาศเป็นตัวละครที่มีการดำเนินชีวิตราบรื่น และประสบความสำเร็จด้วยการแสดงผลงานให้เป็นที่ประจักษ์ และเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าแผ่นดิน นางได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของความเป็นกุลสตรีที่มีทั้งความงามและปัญญาควบคู่กันไป

นางนพมาศ : ตัวละครที่เน้นเรื่อง “การศึกษาและปัญญา”

นางนพมาศเป็นตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นโดยให้ความสำคัญแก่เรื่องการศึกษาเป็น

อย่างมาก ผู้แต่งได้ให้รายละเอียดว่า นางมิได้ถูกเลี้ยงอย่างเด็กธรรมดาทั่วไป การเล่นสมัยเด็กคือ “สอนให้เล่นแต่ร้อยกรอง วาดเขียนและชวนพูดเป็นกลบทกลกลอนเจือด้วยคำสุภาพทุกวันคืน” (๓๔) เมื่อเจริญวัยก็เรียนหนังสือตามเกณฑ์อายุ คือ ๗ ขวบ เช่นเดียวกับเด็กชนชั้นนำที่เริ่มเรียนอักษรวิธภาษาไทยตั้งแต่อายุ ๗ ขวบจนถึง ๑๑ ขวบ ปรากฏหลักฐานว่า บุตรขุนนางที่เกิดในปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวคนหนึ่งคือ พระยาสมโสภณสรพการ ได้เขียนเล่าประวัติการศึกษาไว้ว่า เมื่อเป็นเด็กได้เข้าไปเรียนหนังสือกับป้าในพระบรมมหาราชวังเมื่ออายุ ๘ ปีเศษ โตเกินกว่าที่จะเข้าไปอาศัยในพระราชวังฝ่ายใน จึงออกมาเรียนต่อที่บ้านกับบิดา^{๒๐}

นางนพมาศนับว่า เป็นตัวละครหญิงที่เริ่มการศึกษาตามรูปแบบพร้อมกับบุตรหลานของชนชั้นนำในเวลานั้น แต่เนื้อหาที่นางได้ศึกษา ขณะที่มียายุ ๗ ขวบ ไม่ใช่ *ปฐมก* กาพย์ดออ่าน เหมือนเด็กทั่วไป นางได้ศึกษาอักษรสยามพากย์ อักษรสันสกฤต ซึ่งในความเป็นจริงแล้ว เป็นวิชาที่ยากเกินกว่าเด็กอายุ ๗ ขวบจะเรียนได้ แต่นางก็เรียนได้อย่าง “ชำนาญชำนาญ”

วิชาความรู้ที่นางได้ศึกษานั้นอาจแจก

แจงออกเป็นวิชาเกี่ยวกับอักษรสยามพากย์ อักษรสันสกฤต ซึ่งจัดเป็นความรู้ขั้นพื้นฐาน วิชาขั้นที่สูงขึ้นคือการแต่งกลบทกลกลอน เรียนพระพุทธรวณะ หลังจากนั้นก็เรียนขั้นสูงสุดคือคัมภีร์ไตรเพทและตำรับโหราศาสตร์ นางจึงเป็นกุลธิดาที่ได้รับความรู้อย่างดีทั้งทางศาสนาพุทธและศาสนาพราหมณ์

อาจกล่าวได้ว่า วิชาความรู้ที่นางนพมาศได้รับนั้น น่าจะเป็นส่วนหนึ่งของความรู้ที่พระราชกุมารได้เล่าเรียนกันในเวลานั้น ดังที่ปรากฏหลักฐานการศึกษาเล่าเรียนของ “วชิรญาณภิกขุ” (พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว) พระองค์ได้ทรงศึกษาวิชาต่างๆ ในฐานะที่ทรงเป็นพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ทรงได้รับการศึกษาอักษรวิธในสำนักพระพุทโธมาจารย์ (บุญ) วัดโมฬีโลก ทรงศึกษาพระพุทธรวณะและ “คติโลกคตินิยม” ในสำนักกรมสมเด็จพระปรมานุชิตชิโนรส ตลอดจนวิชาเฉพาะทั้งมวลสำหรับพระราชกุมาร เช่น ทรงศึกษาวิชาคชกรรมศาสตร์ อศวนศาสตร์ และยุทพิชัยสงคราม จากสำนักเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด) เมื่อเสด็จออกผนวชใน พ.ศ. ๒๓๖๗ ก็ได้ทรงศึกษาวิชาโหราศาสตร์ ดาราศาสตร์ ปรัชญา ประวัติศาสตร์ และรัฐศาสตร์^{๒๑} ในวรรณกรรมร่วมสมัยเรื่องหนึ่งคือเพลงยาว

^{๒๐} พระยาสมโสภณสรพการ, “พระประวัติตนแต่งเองของพระยาสมโสภณสรพการ” อ้างถึงใน พินาดดา ยังเจริญ และสุติชนประสิทธิ์พัฒนา, การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๖๕-๒๓๙๔) (กรุงเทพฯ :

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙), หน้า ๖๔.

^{๒๑} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๒.

ถวายโอวาทของสุนทรภู่^{๒๒} ได้กล่าวถึง วิชาความรู้ที่สุนทรภู่สั่งสอนลูกศิษย์สองพระองค์ คือ เจ้าฟ้ากลางกับเจ้าฟ้าปิ๋ว ให้หมั่น เรียนรู้วิชา

อุตส่าห์เรียนเขียนอ่านบุราณราช
ไสยศาสตร์สงครามตามประสงค์
ลำดับศักดิ์จักรพรรดิชาติวงศ์
อุตส่าห์ทรงจดจำให้ชำนาญ
ด้วยพระองค์ทรงสยมบรมนาถ
บังคับราชการสิ้นทุกถิ่นฐาน
กรมศักดิ์หลักชัยพระอัยการ
มนเทียรบาลพระบัญชาติดต๋าน่วน

เมื่อพิจารณาการศึกษาของ “วชิรญาณภิกษุ” และเจ้าฟ้าสองพระองค์นี้ จะเห็นว่ามีความเฉพาะสำหรับพระราชกุมาร คือ วิชาการสงคราม และกฎหลักพระอัยการ ซึ่งวิชาเหล่านี้นางนพมาศไม่ได้ศึกษาเล่าเรียน แต่นางก็ได้เรียนบางวิชาที่จัดว่าเป็นของ “พ่อเรือน” ดังที่นางได้แจกแจงไว้ตอนต้นเรื่องว่า

...หมู่มนุษย์ก็ประกอบไปด้วยสติ
ปัญญาโดยมากต่างร่ำเรียนสรรพวิชาต่างๆ
ฝ่ายทหารก็เรียนรู้ศิลป ศาสตร์ เพลงอาวุธ
คือ วิชาช้างม้า กระบี่กระบอง โล่ดัง ดาบสั้น
ดาบยาว กริช กันหย่น โดมรศรกำซาบปืน

ไฟใหญ่น้อย มวยปล้ำ ดำริบพิชัยยุทธ์ เวทมนตร์ คงกระพันชานีชานัญเป็นอันดี บรรดาพวกพ่อเรือนก็ต่างเล่าเรียนคัมภีร์ไตรเพทไตรวิชา คือกล บทกลกลอน ทำนอง ทำเนียบอักษร อักษร ครุฑหุสตรกรณห์ สุตรวางค์ ดำริบโหราศาสตร์ทักษาศาสตร์ พยากรณ์ สมมุติทพาสพาบทจันทร์สารำ อัจจุจักรราศีดารากฤษณพเคราะห์ สุริยคราสจันทรคราสโดยพิสดาร... (๑๓)

หากเราจะเปรียบเทียบการศึกษาของนางนพมาศกับเจ้านายพระองค์หญิง ก็อาจจะพิจารณาจากที่สมเด็จพระปรมมาดาราชาณุภาพได้ทรงอธิบายถึงการทรงอักษรวิธีของพระองค์เจ้าหญิงว่า “หัดเขียนหนังสือและเรียนอักษรศาสตร์ถึงขั้นแต่งโคลงฉันท์กาพย์กลอน... ถ้าเป็นผู้มีอุปนิสัยชอบเรียนเลขหรือความรู้เรื่องพงศาวดารก็เริ่มเรียนในตอนนี้เป็นต้น เจ้านายชั้นพระธิดาทรงศึกษาประเภทนี้เป็นพื้น จึงมักเป็นพระอาจารย์นี้ฝึกสอนคนชั้นหลังๆ ต่อๆ กันมา”^{๒๓}

เจ้านายพระองค์หญิงไม่อาจจะเรียนคัมภีร์ไตรเพทได้ เนื่องจากเป็นวิชาของ “พ่อเรือน” อีกทั้งไม่ใช่ผู้สืบทอดตระกูลพราหมณ์ ดังนั้น ด้วยเหตุที่เป็นลูกของพราหมณ์ทำให้นางนพมาศได้เรียนรู้สืบทอดตามสาย

^{๒๒} “เพลงยาวถวายโอวาท”, ชีวิตและงานของสุนทรภู่, (พิมพ์ครั้งที่ ๙ : กรุงเทพฯ : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๘), หน้า ๕๔๒.

^{๒๓} สมเด็จพระปรมมาดาราชาณุภาพ, สืบทอดพระประวัติบุคคลสำคัญ, อ้างจากบุญยงค์ เกศเทศ, สถานภาพของสตรีไทยในวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ช่วงปี พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔ (รัชกาลที่ ๑-รัชกาลที่ ๓) ปริยณานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ ประสานมิตร อ้างถึงใน พินาดา ยังเจริญและสุดี ธนประสิทธิ์พัฒนา, เรื่องเดียวกัน, ๒๕๒๙, หน้า ๑๐๕.

ตระกูลด้วย การศึกษาที่นางนพมาศได้รับนั้นจึงนับว่าแตกต่างจากเด็กหญิงทั่วไปไม่ว่าจะเป็นเด็กหญิงในราชตระกูล หรือเด็กหญิงสามัญชน^{๒๔}

อาจกล่าวได้ว่า นางนพมาศเป็นตัวละครที่ถูกสร้างขึ้นให้เป็นผู้นำในเรื่องของการศึกษาเล่าเรียน ประกอบกับนางถูกจัดวางให้เป็นผู้มีปัญญาเลิศจึงใช้เวลาเรียนเพียง ๘ ปี ก็สำเร็จ ปัญญาของนางนพมาศจัดว่าเป็นความฉลาดที่เกิดจากการศึกษาเล่าเรียนและการคิดจะนำความรู้ที่มีไปใช้ให้เกิดประโยชน์ ความฉลาดของนางอาจมาจาก “การสั่งสมกองการกุศลมาแต่อดีตชาติ” ซึ่งอาจเรียกว่าเป็น “พรสวรรค์” ทำให้นางเป็นผู้มีคุณสมบัติสมบูรณ์ทุกประการ ทั้งวิชาการช่าง ความคิดอ่าน การแต่งกลกลอน และการมีมธุรสวาจา รวมทั้งการตั้งปณิธานที่สูงส่งแตกต่างจากผู้คนทั่วไป นางจึงมีใช้คนฉลาดประเภทรู้จักใช้ไหวพริบเพื่อเอาตัวรอด หรือการ “เล่น” กับสำนวนภาษาเพื่อให้ตนได้ผลประโยชน์ เช่น ศรีธนญชัย แต่เป็นการใช้ปัญญาผสานกับความรู้และฝีมือการช่าง เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างผลงานอันจะนำไปสู่ชื่อเสียงเกียรติยศที่ปรารถนา ดังที่นางตั้งใจประดิษฐ์โคมดอก

กระมุท ทำพวงดอกไม้รูปพานขันหมาก และทำพนมดอกไม้ทองและกอปทุมชาติเพื่อให้เป็น “แบบอย่างไปได้ในแผ่นดินชั่วกัลปาวสาน”(๑๕๙)

การแสดงถึงความเป็นผู้มีปัญญาของนางนพมาศนั้น ปรากฏให้เห็นอยู่หลายตอน นางแสดงปัญญาในหมู่เครือญาติตอนที่พระศรีมโหสถทดสอบปัญญา นางได้ตอบคำถามและเล่านิทานเปรียบเทียบ และได้แสดงปัญญาในที่มหาสมาคมถึง ๓ ครั้ง ในการคิดค้นและประดิษฐ์งานฝีมือดอกไม้ให้เป็นที่ประจักษ์เป็นโคมดอกกระมุทและเป็นพานขันหมาก และที่สำคัญที่สุดคือการแต่งกลอนถวายสมเด็จพระร่วงเจ้า เป็นการแสดงปัญญาที่สื่อถึงความฉลาดลึกซึ้งของนาง ในบทกลอนนั้น นอกจากจะชมความงามของงานพระราชพิธีแล้วนางยังได้แสดงเมตตาจิตต่อนางสนมก้านัลอื่น ๆ ด้วยการทูลขอโอกาสให้นางสนมเหล่านั้นได้ชมความงามของพระราชพิธีด้วย ซึ่งทำให้นางสนมก้านัลต่างซาบซึ้งในน้ำใจของนางนพมาศ นางนพมาศจึงไม่มีผู้ปองร้ายหรืออิจฉาริษยาเพราะนางได้สกัดกั้นไว้ล่วงหน้าเช่นนี้แล้ว อย่างไรก็ตาม การแสดงปัญญาของนางแต่ละครั้งได้แสดงถึงความคิดที่สอดคล้องกันที่ว่า สตรีมี

^{๒๔} อย่างไรก็ตาม ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ความสนใจด้านการศึกษาเล่าเรียนของสตรีชั้นสูงมีมากขึ้น ภายใต้พระบรมราชูปถัมภ์ และโปรดเกล้าฯ ให้เด็กผู้หญิงลูกผู้ดีที่อยู่ในวังเรียนอ่านและหัดเขียนหนังสือไทยและหนังสือขอม โดยให้อาลักษณ์เป็นอาจารย์สอน ผู้ที่เรียนสำเร็จได้รับราชการเป็นเสมียนและเป็นครูถวายพระอักษรแก่เจ้านายที่ทรงพระเยาว์ เช่น คุณแสง คุณปาน ธิดาสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ (สมเด็จฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ความทรงจำ. (กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗), หน้า ๑๘-๑๙.

หน้าที่ปรนนิบัติต่อบุรุษผู้เป็นเจ้าของและผู้มีพระคุณ ซึ่งเป็นหน้าที่ที่พึงกระทำอย่างสม่ำเสมอ นางนพมาศแสดงให้เห็นว่า การจะเป็นกุลสตรีที่เพียบพร้อมควรแก่การสรรเสริญนั้น ต้องเป็นผู้ไม่บกพร่องด้านการบ้าน การเรือนพร้อมทั้งมีจริตทริยาเป็นที่รักใคร่แก่ผู้พบเห็น ต้องมีคุณธรรม และกุลสตรีที่ปรารถนาจะเป็นแบบอย่างต่อชนรุ่นหลังได้นั้นยังต้องฝึกฝีมือในเชิงประดิษฐ์สิ่งแปลกใหม่ให้เป็นที่ปรากฏแก่ชนทั้งหลายอีกด้วย

นางนพมาศไม่ได้แสดงปัญหาในการคิดค้นให้ “งามประหลาด” แต่เพียงอย่างเดียวเท่านั้น แต่ยังได้แสดงฝีมือการช่าง คือ “แกะรูปมยุราคณานกวิหคหงส์ประดับ” (๙๙) อีกด้วย เช่นเดียวกับมีฝีมือตกแต่งดอกไม้ให้เป็นรูปพานสองชั้น กลายเป็นพานชั้นหมาก และทำพนมดอกไม้ทองและกอโกสุมปทุมทอง เพื่อให้พระมหากษัตริย์ทรงสักการบูชา พระรัตนตรัยและเทวรูป

ปัญหาของนางที่ได้แสดงให้เห็นเป็นที่ประจักษ์ต่อสาธารณชน ล้วนแต่เป็นการคิดค้นที่ไม่เคยมีผู้ใดประดิษฐ์มาก่อนในทาง

การฝีมือ นางจึงเป็น “สตรีนักปราชญ์ฉลาดในวิชาช่าง” (๑๕๐) ซึ่งก็คือ งานฝีมือการแกะสลักและจัดดอกไม้ อันเป็นวิชาที่สังคมสงวนไว้ให้เป็นวิชาของสตรีในค่านิยมของสังคมไทยเวลานั้น^{๒๕} นางจึงเป็นตัวละครที่ดำเนินชีวิตไปตามครรลองที่สังคมกำหนดหน้าที่ ที่แยกกันระหว่างสตรีกับบุรุษอย่างค่อนข้างชัดเจน และนางก็ได้ปฏิบัติหน้าที่รวมทั้งการแสวงหาชื่อเสียงที่ไม่ก้าวล่วงไปในหน้าที่ของบุรุษ หรือคิดแข่งเพื่อความทัดเทียมกัน เช่นการปกครองบ้านเมืองและการรบแบบนางละเวงวันพาในเรื่องพระอภัยมณี ตรงกันข้าม การแสดงความเชี่ยวชาญของนางนั้น เป็นการตอกย้ำความคิดที่ว่าหน้าที่ที่เหมาะสมของสตรีคือการปรนนิบัติ และรับใช้บ้านเมืองในวิชาการช่าง มิใช่การรบทัพจับศึกหรือการปกครองซึ่งเป็นหน้าที่ของบุรุษ นางจึงได้รับการยกย่องในฐานะกุลสตรีผู้เป็นแบบอย่าง ดังที่นางกล่าวว่า “ก็เห็นว่าควรท่านทั้งหลายผู้ได้นามชื่อว่า พระสนมกำนัล จะพึงประพฤติตามเยี่ยงข้านี้บ้างในอนาคตเบื้องหน้า” (๑๕๐)

^{๒๕} ดังจะเห็นได้จากการประกวดประชันฝีมือในการทำอาหารหรือประดิษฐ์ดอกไม้ และการแกะสลักในงานประเพณีต่างๆ เช่นในขุนช้างขุนแผน นางพิมพิลาไลยเป็นหญิงที่มีความสามารถในทางเย็บปักถักร้อยและทางแกะสลัก เช่นตอนที่ช่วยมารดาจัดของถวายในงานเทศน์มหาชาติ

แกะเป็นราชสีห์สิงห์ฮ้อด
แกะเป็นเทพนมพรหมมินทร์
แกะรูปนารายณ์ทรงสุบรรณ

รูปสัตว์หัตถ์ย่องตระเป็น
เขาสั่งแกะสลักจักเจียน

เหยียดหยัดยืนอยู่ดูเงินดิน
พระอินทร์ถือแก้วแล้วเหาะมา
ผาดผันแผ่นผดของล่องเวหา

...

ดูเด่นเห็นสะอาดตั้งวาดเขียน
ทั้งการเปรียญต่างชมชมไป (๕๗)

ในส่วนของการแสดงปัญญาด้วยการเล่านิทานเปรียบเทียบทั้งสามเรื่องนั้น นางนพมาศได้ชี้ให้เห็นว่า ถ้าผู้เป็นสตรีละเลยต่อหน้าที่ที่พึงปฏิบัติตามที่กล่าวมา ความระส่ำระสายและความเดือดร้อนย่อมมาเยือนดังที่ปรากฏในนิทานเรื่องนางนกกกระต้อยตีวิดโลเล นางช้างแสนงอน และนางนกกกระเรียนคบนางนกลั้ซ่างยู

นิทานทั้งสามเรื่องนี้ เป็นเรื่องเล่าขนาดเล็กที่ซ่อนอยู่ในเรื่องเล่าขนาดใหญ่ มีเนื้อหาสาระที่สอดคล้องไปในทำนองเดียวกันกับโครงเรื่องใหญ่คือเรื่องของนางนพมาศ (ซึ่งปรารถนาจะเป็นบาทบริจาริกาและได้มีโอกาสปรนนิบัติพระเจ้าแผ่นดิน) แต่ก็แสดงถึงสิ่งที่จะเกิดขึ้นกับหญิงที่ขาดคุณสมบัติอย่างที่ว่านางมี กล่าวคือ โครงเรื่องของนิทานว่าด้วยความบกพร่องในการปรนนิบัติผู้เป็นเจ้าผู้หรือเป็นผู้มีพระคุณ นิทานเหล่านี้นอกจากจะมีความสำคัญคือเป็นเครื่องมือแสดงปัญญาของนางนพมาศแล้ว ยังเป็นหนทางให้นางนพมาศได้กล่าวถึงความประพฤตินางไม่อาจว่ากล่าวได้ตรงๆ หรือจัดการลงโทษผู้ใดได้ในชีวิตจริง นางจึงให้ตัวละครทุกเทวดา นางช้างอากาศจรี และราชบุโรหิตเป็นผู้ว่ากล่าวสั่งสอนและจัดการลงโทษผู้ทีละเลยและฝ่าฝืนข้อวัตรปฏิบัติที่เคยประพฤติดีมาก่อน

ถ้าพิจารณานิทานทั้งสามเรื่องนี้ในแนวทางการศึกษาโครงสร้างของพรอพพ์ (Propp)^{๒๖} จะเห็นว่า นิทานทั้งสามเรื่องมีโครงสร้างแบบเดียวกัน คือ (๑) ตัวเอกทำความดี-สังคมปกติสุข (๒) ตัวเอกละเลยข้อปฏิบัติ-สังคมแปรปรวน (๓) ตัวเอกได้รับการสั่งสอนและถูกลงโทษ-สังคมปกติสุขดังเดิม

นางนพมาศเล่านิทานเหล่านี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นถึงภาระหน้าที่ของสตรีที่มีต่อบุรุษ โดยชี้ให้เห็นว่า พฤติกรรมเช่นใดที่สตรีไม่พึงกระทำต่อบุรุษ และแสดงผลของกระทำที่ไม่ดีนั้นให้ปรากฏ ทั้งส่วนรวมและส่วนตน ส่วนรวมนั้นได้แก่ การสูญเสียที่อยู่อาศัยของกลุ่มนกกกระต้อยตีวิด ในเรื่องนางนกกกระต้อยตีวิดโลเล และเมืองวัฒนานครถึงกับกาลวิบัติในเรื่อง นางนกกกระเรียนคบนางนกลั้ซ่างยู และในส่วนตนนั้นนางนกกกระต้อยตีวิดถูกลูกน้องดูดว่าเป็นต้นเหตุให้เกิดความวิบัติและการถูกลงโทษอย่างหนักทั้งนกั้ลและนกกกระเรียน คือถูกขับไล่ออกจากเมือง นิทานเรื่องที่นับว่ามีเนื้อหาแตกต่างไปจากเรื่องอื่นคือเรื่องนางช้างแสนงอน ที่นอกจากจะชี้ให้เห็นพฤติกรรมที่ไม่ควรกระทำของนางช้างและแสดงผลของการกระทำนั้นคือต้องออกจากหมู่ช้างไปและยังถูกเยาะเย้ยถากถางให้ได้รับความอับ

^{๒๖} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมในหนังสือเรื่อง *Morphology of the Folktale* ของ V. Propp (London : University of Texas Press, 1977).

อายุอีกด้วย ตัวละครที่เฝ้าเย้ยคือนางข้างอากาศจรี ซึ่งเป็นผู้สั่งสอนนางข้างแสงอนทั้งสองเชือก และฉวยโอกาสซ้ำเติมให้นางข้างทั้งสองเจ็บใจยิ่งขึ้นอีก

จะเห็นว่านิทานทำหน้าที่บอกล่วงหน้า (anticipate) โดยนัยถึงส่วนที่จะเป็นการวิจารณ์ความประพฤติของเหล่านางสนมในราชสำนักโดยตรง อันเป็นตอนจบของตัวบทใหญ่นั่นเอง นอกจากนี้ ในส่วนที่เกี่ยวกับตัวละครเอกนิทานทั้งสามเรื่องยังแสดงถึงเขาวนัญญาอันแนบคายของนางนพมาศซึ่งตอบคำถามของบิดา ซึ่งถามนางว่า

ดูกรนางนพมาศ อันสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินเสวยสิริราชสมบัติบริบูรณ์ด้วยบาทบริจาริกมีพระอัคมรเหลือก็สองพระองค์ พระสนมกำนัลนางบำเรอก็มีเป็นอันมาก ล้วนแต่ทรงลักษณะรูปสิริวิลาส เป็นที่จำเริญพระหฤทัย ตัวเจ้ายังจะประพฤติในราชกิจให้ทรงพระเมตตาแก่ตัวได้หรือจะมีได้ เป็นดังฤๅ (๔๖)

ส่วนในแง่ของวิธีการเล่าเรื่องในนิทานทั้งสามนั้น จะพิจารณาในตอนที่ว่าด้วยนางนพมาศในฐานะ “ผู้เล่าเรื่อง” ในช่วงต่อไป

จะเห็นได้ว่า การใช้ปัญญาของนางนพมาศเป็นไปในแนวทางการปฏิบัติหน้าที่ของกุลสตรีโดยเฉพาะเรื่องการบริหารเรือนขณะเดียวกันก็มีผลทาง “การเมือง” ด้วย คือการไม่ก้าวร้าวหน้าที่บุรุษ และปฏิบัติ

งานของตนอย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ซึ่งสอดคล้องกับค่านิยมในการแบ่งสรรบทบาทของชายและหญิงในยุคนั้นอย่างชัดเจน

นางนพมาศ : ตัวละคร “ผู้กระทำ”

“ผู้กระทำ” (subject) หมายถึง ตัวละครที่มีบทบาทสัมพันธ์กับตัวละครอื่นในลักษณะเป็นผู้กำหนดพฤติกรรมหรือความเป็นไปของตัวละครอื่นในเรื่อง รวมทั้งเป็นตัวละครที่ก่อเหตุการณ์สำคัญของเรื่อง ในหนังสือเรื่องนี้ กล่าวได้ว่า นางนพมาศเป็นตัวละครที่มีบทบาทเป็น “ผู้กระทำ” ทั้งสิ้น ได้แก่การแสดงภูมิความรู้ตั้งแต่ต้นเรื่อง การปฏิบัติตัวให้เป็นศูนย์กลางความสนใจและชื่นชมของญาติพี่น้อง การผลักดันตนด้วยการศึกษาและปัญญาให้ไปสู่ฐานะที่มีผู้ขบเพลงสรรเสริญจนได้เป็นบาทบริจาริกา นอกจากนี้นางยังมีบทบาทในการเรียบเรียงพระราชพิธีสิบสองเดือน และวิจารณ์พฤติกรรมของนางสนมอีกด้วย จะเห็นได้ว่า นางนพมาศเป็นผู้กำหนดเรื่องราวต่าง ๆ ให้เกิดขึ้น สมดังความมุ่งหมายของนางที่จะ “ว่าจะกล่าวคำสุภาสิตตั้งตำรับสหายเทววงศ์ไว้ในสยามประเทศให้อัจฉริยคติกาลอยู่ในโลกได้ชั่วฟ้าและดิน” (๓๑)

การที่นางใช้คำว่าตั้ง “ตำรับ” นั้น ทำให้ผลงานเขียนของนางมีศักดิ์และสิทธิ์เทียบเท่า ตำรับโบราณจารย์และตำรับจามเทวีวงศ์ หมายความว่านางนพมาศได้จัดให้ผลงานของนางอยู่ในหมวดเดียวกันกับ

ตำรับโบราณจารย์ซึ่งเป็นเรื่องที่ครูบาอาจารย์ตั้งแต่โบราณกล่าวไว้ และ จามเทวีวงศ์ ซึ่งเป็นตำนานเก่าของล้านนา กล่าวถึงความเก่งกล้าสามารถของพระนางจามเทวี แห่งอาณาจักรหริภุญไชย (ลำพูน) การเรียกผลงานที่ตนเขียนขึ้นว่า “ตำรับ” อาจเป็นความอหังการของนางนพมาศที่ปรารถนาจะฝากผลงานไว้ชั่วลูกชั่วหลานตามขนบของการแต่งวรรณคดีไทย เช่นที่ปรากฏใน ลิลิตตะเลงพ่าย ว่า “มลายโลกอย่ามลายม้วย อรรถอื่นอัญชยม” นางยังได้แฝงความหมายพิเศษที่จะให้ “ตำรับ” ของนางนั้น เป็น “สหายเทวีวงศ์” ควบคู่ไปกับตำรับจามเทวีวงศ์จุดดั่งจะเปรียบเทียบกับความสามารถของนางนั้นมีค่าเท่ากับความเก่งกล้าของพระนางจามเทวีคู่ควรที่จะเป็นตำนานเล่าขานสืบไปอีกช้านาน

นางนพมาศเป็นตัวละครที่ตั้งความปรารถนาไว้อย่างสูงส่งและมุ่งมั่น ต่างไปจากตัวละครหญิงอื่นๆ ในวรรณคดีไทย ดังที่นางกล่าวไว้หลายครั้งเช่น “แม้ราชการสิ่งใดเป็นการอันควรกับข้าน้อยจะพึงกระทำแล้ว ถึงว่าราชการสิ่งนั้นจะสำเร็จด้วยต้องเสียทรัพย์สิ่งสินมากน้อยเท่าใดก็ดี หรือจะต้องเสียเลือดเนื้อและเสียชีวิตจิตใจฉันใดก็ดี คงจะสู้เสียฉลองพระองค์ให้สำเร็จราชการของพระเจ้าแผ่นดินให้จงได้” (๗๑) และนางได้แถลงถึงเป้าหมายอันเป็นที่สุดไว้ในอีกตอนหนึ่งว่า “และข้าน้อยผู้ชื่อว่านพมาศ จะตั้งใจทำกิจราชการให้มีชื่อเสียงปรากฏอยู่ในแผ่นดิน

ดินให้จงได้” (๙๐) นางจึงเป็นผู้ผลักดันให้ตนเองมีโอกาสดำรงรับใช้เบื้องพระยุคลบาทเพื่อทำตามความปรารถนาที่ตั้งไว้ให้สำเร็จ

ในการรับสนองราชกิจ ก็จะมีเห็นถึงความจงใจที่จะสร้างผลงานให้ปรากฏเด่นกว่าคนทั้งหลายเช่นในพระราชพิธีจองเปรียง ซึ่งมีการประดิษฐ์กระทงประกวดในหมู่พระสนม นางนพมาศเล่าว่า “ข้าน้อยก็กระทำโคมลอยคิดตกแต่งให้งามประหลาดกว่าโคมพระสนมก้านัลทั้งปวง” (๙๗) เมื่อสมเด็จพระร่วงเจ้าตรัสถาม นางก็ใช้สติปัญญาโดยผสานความรู้ทั้งศาสนาพุทธและพราหมณ์ กราบทูลว่า เป็นการทำกระทงรูปดอกกระมุทรับแสงจันทร์ บูชาด้วยประทีปเปรียงเจือด้วยไขข้อพระโคพร้อมกับลอยกระทงไปบูชาพระพุทธรูปที่ยังแม่น้ำนัมมทาในวันเพ็ญเดือนสิบสอง

นางมั่นใจว่าคำตอบของนางจะสร้างความพอพระราชหฤทัยแด่สมเด็จพระร่วงเจ้า ซึ่งเป็นการจงใจสร้างผลงานและอวดปัญญาของตนให้โดดเด่น จนได้เป็น “พระสนมผู้สนิท” และมีโอกาสดำรงไปเฝ้าพระที่นั่งได้ “นิพนธ์กลลอน” ที่แม่นางจะกล่าวอ้างว่า “แข่งใจนิพนธ์” ด้วยเพราะ “เกรงพระอาญา ยิ่งนัก” (๑๐๒) หากนางนพมาศก็มีได้ละเลยที่จะฉวยโอกาสสร้างความดี ด้วยการขอให้พระสนมก้านัลอื่นๆ ได้ออกมาเที่ยวชมงานนักขัตฤกษ์บ้าง ผลจากการกระทำครั้งนี้ก็คือ “หมู่พระสนมก้านัลทั้งหลายก็มีน้ำจิตรักใคร่ข้าน้อย” และ “เห็นความดีของข้าน้อย” (๑๐๗)

นางนพมาศมิได้เกรงกลัวพระมหากษัตริย์เหมือนกับกลัวกองเพลิงและอสรพิษดังที่ปรากฏใน *สุภาสิตพระร่วง* ว่า “*เผ่ากระษัตริย์เพลิงงู อย่าดูถูกว่าน้อย*” เพราะนางมั่นใจว่า ถ้าวรับสนองพระราชกิจอย่างไม่ขาดตกบกพร่องแล้ว พระองค์ย่อมทรงเมตตาแน่นอน ความคิดของนางนพมาศเห็นว่า แม้พระองค์จะเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ แต่พระองค์ก็ทรงเป็นผู้มีเลือดเนื้อและอารมณ์ความรู้สึกเช่นเดียวกับคนธรรมดา พระมหากษัตริย์มิใช่สมมุติเทพ แต่เป็นบุคคลที่แสดงออกตามความรู้สึก นางกล่าวว่า “*เมื่อใดพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงดำรัสใช้การงานสักเล็กน้อย มีมากแต่เพียงร้อยกรองบุปผชาติและวาดเขียนอันควรกับวิชา ซึ่งข้าน้อยได้ศึกษาไว้ก็จะมีความอดสาหัสกระทำให้อุญต์ต้องตามพระราชหฤทัยประสงค์จงทุกสิ่ง*” (๔๘) และถ้านางได้รับสนองราชกิจอย่างไม่ขาดตกบกพร่องแล้ว พระเจ้าอยู่หัวยังไม่ทรงเมตตา ก็ให้ถือว่าเป็น “กรรม” ที่ทำไว้ในชาติก่อน ทั้งนี้เพราะนางมั่นใจว่าเมื่อได้รับสนองราชกิจให้เป็นที่ถูกพระราชหฤทัยแล้ว พระมหากษัตริย์ย่อมทรงเมตตาอย่างแน่นอน

อาจกล่าวได้ว่า นางนพมาศเป็นตัวละครที่มีเจตจำนงแน่วแน่และมีบทบาทพลวัต (dynamic) คือ รู้จักปรับและผลักดันตนเองให้เปลี่ยนสถานะจากลูกของพราหมณ์มาเป็นพระสนมเอก และเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยให้ “*โดยเสด็จทุกครั้งประดุจเงือกทอง*” (๑๕๙)

นางนพมาศจึงเป็นตัวละครที่มีการตั้ง

ปณิธานสูง และเปิดโอกาสที่จะให้ตนเองขึ้นไปสู่ความสำเร็จได้เป็นขั้นเป็นตอน อีกทั้งรอบข้างของนางมีแต่ผู้สนับสนุนให้นางได้ไปถึงจุดสูงสุดของชีวิตเท่าที่หญิงสามัญชนจะบรรลุได้ คือ ได้เป็นบาทบริจาริกา โดยไม่มีอุปสรรคมาขัดขวาง แม้นางจะกล่าวเป็นทำนองว่าไม่อาจเทียบเท่าฝ่ายบุรุษที่ทำความดีความชอบด้วยการทำศึกสงครามและพิจารณาคติความได้ แต่ความสามารถของนางก็ทำให้นางขึ้นไปถึงขั้นเป็นผู้กำหนดหรือบัญญัติข้อวัตรปฏิบัติของพระมหากษัตริย์องค์นี้และองค์ต่อๆ มาได้ดังที่นางบรรยายว่า

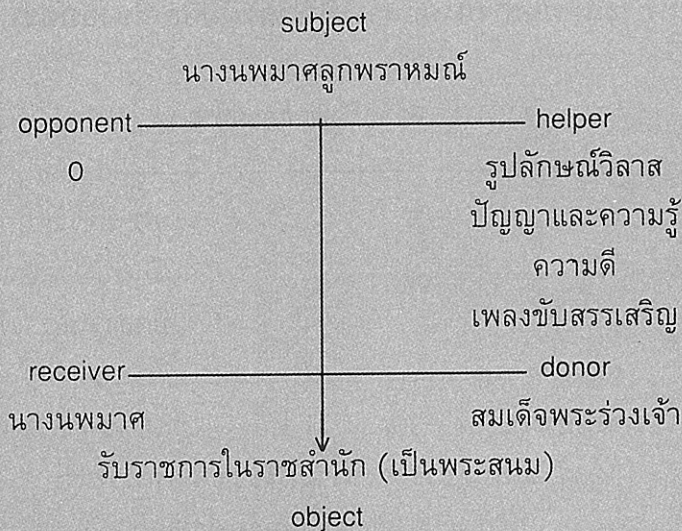
เหตุดังนี้พระมหากษัตริราชเจ้า
สืบๆ กันมา จึงได้มีพานพระขันหมากเป็น
พระเครื่องต้น และมีพานขันหมากสำหรับ
รับแขกต่างเมือง ฝ่ายตระกูลนครชนชาติ
ประชาชายหญิงทั้งหลายมีคหบดีแลเศรษฐี
พราหมณาจารย์ เป็นต้น ผู้ใดกระทำการ
อวาท วิวาทมงคล ก็ย่อมตกแต่งเลี้ยง
หมากแลของบริโภคร่างต่างๆ ใส่พานใส่เตียบ
นับด้วยสิบด้วยร้อยไปประชุมรับแขก แล
บวงสรวงเลี้ยงดูกัน ก็เรียกนามตาม ราช
บริหารสรรพาวุธกระทำ ขันหมาก จนเท่า
ถึงกาลทุกวันนี้ (๑๑๖)

จากความมุ่งมั่นที่จะขึ้นไปจนถึงการมีชื่อเสียงและในที่สุดเป็นแบบอย่างแก่คนรุ่นหลังของนางนพมาศนี้ เราอาจเขียนเป็นแผนผังแสดงโครงสร้างของเรื่องเล่าที่มีแกน

เรื่องแนวแสวงหา (quest) ตามแบบของ Greimas^{๒๗} คือ ตัวละครเอก (subject) แสวงหาบางสิ่งบางอย่าง (object) โดยมีผู้ช่วย (helper) อุปสรรค (opponent) ผู้ให้ (donor) และผู้รับ (receiver) ทั้งนี้โดยแบ่งเนื้อเรื่องออกเป็นสามช่วงตามลำดับโครงเรื่อง ดังนี้

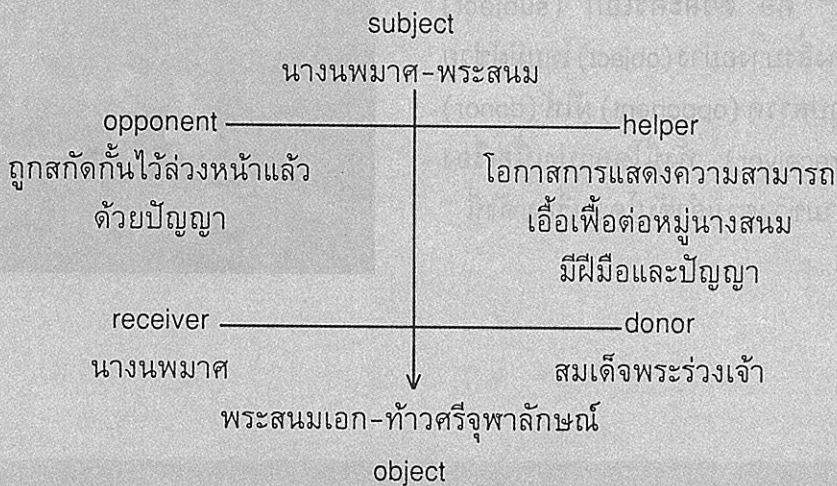

๑. ช่วงก่อนเข้าถวายเป็น

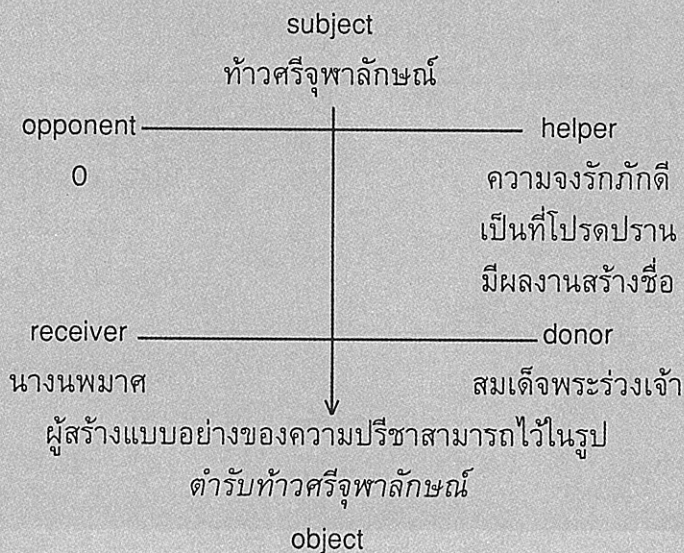

^{๒๗} ดูรายละเอียดเพิ่มเติมใน ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิชและนพพร ประชากุล, “การศึกษาวรรณกรรม : ศาสตร์เฉพาะกับสหวิทยาการ”, เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “มนุษยศาสตร์ : พรมแดนปัจจุบันเส้นทางสู่นาคต” คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.

๒. ช่วงจากถวายตัวจนได้เป็นพระสนมเอก

๓. ช่วงจากเป็นพระสนมเอกจนได้กลายเป็นสตรีผู้มีชื่อเสียงอมตะ

มีข้อน่าสังเกตจากแผนผังทั้งสามช่วงว่า ในจุดที่เป็น helper หรือปัจจัยที่สนับสนุนให้ตัวละครเอกได้บรรลุสู่ความปรารถนาในแต่ละขั้นตอนของชีวิตนั้น จะพบว่าเป็นคุณสมบัติ “ส่วนบุคคล” ที่ได้รับ

การพัฒนาขึ้นเรื่อยๆ เป็นสำคัญ (นับตั้งแต่ชาติกำเนิด รูปโฉม การศึกษา ปัญญา ฝีมือ การช่าง ไหวพริบ ฯลฯ) แต่ไม่ว่าในกรณีใด สิ่งที่ตัวละครเอกแสวงหาและทุ่มเทแรงกายแรงใจเพื่อให้ได้มานั้น นางจะได้รับ (receive)

มาจากผู้ให้ (donor) เดียวกันเสมอคือ สมเด็จพระร่วงเจ้า นั้นหมายความว่า การบรรจุสู่เป่าหมายตามความทะเยอทะยานของตัวละครเอก จะเป็นไปได้ก็ต่อเมื่ออยู่ภายใต้เงื่อนไขความพอพระราชหฤทัยของพระร่วงเจ้าเป็นสำคัญ ดังนั้น แม้วางนพมาศจะอยู่ในฐานะตัวละคร “ผู้กระทำ” แต่ “การกระทำ” ของนางจะสัมฤทธิ์ผลได้ก็ต้องอาศัยปัจจัยที่อยู่เหนือกว่าคุณสมบัติส่วนบุคคลของนางโดยตลอดนั้นเอง

๒. นางนพมาศในฐานะ “ผู้เล่าเรื่อง”

ในบานแพนทของหนังสือเรื่องนี้ มีประกาศว่า “ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ท่านกล่าวความสวัสดิเจริญของสตรีภาพผู้ประพุดิตตามโอวาทแห่งท่านไว้...ดังนี้” ซึ่งเป็นการกำหนดเสียงเล่าที่เราจะได้ยินในขณะอ่านตัวบท ผู้แต่งได้ให้นางนพมาศเป็นผู้เล่าเรื่อง นอกเหนือจากการเป็นตัวละครเอก การเล่าเรื่องนี้ใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่ง (First-person narration) การเล่าเรื่องวิธีนี้จะเป็นการจำกัดมุมมอง (point of view) ของท้องเรื่องให้อยู่แต่ในที่ผู้เล่ารับรู้จากการพบเห็น ได้ยินได้ฟังด้วยตนเอง หรืออาจรู้ด้วยการได้ยินได้ฟังมาจากแหล่งอื่นๆ

การที่ตัวละครนางนพมาศใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งว่า “ข้าน้อย” นั้น ทำให้หนังสือเรื่องนี้แตกต่างจากวรรณกรรมร้อยแก้วร่วมสมัย “ข้าน้อย” อาจเป็นสรรพนามใหม่^{๒๘} ที่ผู้แต่งใช้เป็นวิธีการอำพรางยุคสมัยของการแต่งเพื่อทำให้ไม่อาจจะระบุยุคสมัยได้ชัดเจน (ในมหานาคคำหลวง มีการใช้คำว่า “ดูข้าน้อย” เป็นสรรพนามบุรุษที่หนึ่ง ที่ชาลีใช้เรียกแทนตนเองเมื่อกราบทูลพระเจ้ากรุงสุโขทัย^{๒๙}) “ข้าน้อย” ยังเป็นสรรพนามที่แสดงถึงการอ่อนน้อมถ่อมตนของนางนพมาศที่แปลกไปจากวรรณคดีเรื่องอื่น เพราะนางมิได้กราบทูลต่อสมเด็จพระร่วงเจ้าในฐานะของผู้น้อย แต่นางได้กำหนดผู้รับฟังเรื่อง (narratee) ไว้ชัดเจนในข้อความว่า “...อุตสาหะพากเพียรกล่าวเพนทำเนียบไว้ทั้งนี้เพื่อหวังจะให้สตรีอันมีประเภทเสมอด้วยตน แต่บรรดาได้ส่ำสมกองกุศลผลบุญ...ก็เห็นว่าควรท่านทั้งหลายผู้ได้นามชื่อว่าพระสนมกำนัล จึงพึงประพุดิตตามเยี่ยงอย่างข้าน้อยนี้บ้าง ในอนาคตเบื้องหน้า” (๑๔๙-๑๕๐)

การใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งในเรื่องนี้เป็นความจงใจของผู้แต่งที่มักจะแทรกการปรากฏตัวของผู้เล่าเรื่อง ทั้งที่การเล่าในบางตอนไม่จำเป็นต้องมี เช่นในตอนต้นเรื่องที่กล่าวถึงชาติพันธุ์ต่างๆ นางกล่าวว่า “ข้า

^{๒๘} วราภรณ์ แสงสด, บุรุษสรรพนามในภาษาไทย : การศึกษาเชิงประวัติ, วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒. ไม่ปรากฏคำสรรพนามว่า “ข้าน้อย” ในข้อมูลเอกสารทางประวัติศาสตร์.

^{๒๙} มีชัย เอี่ยมจินดา, วิวัฒนาการการใช้คำบุรุษสรรพนามตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงปัจจุบัน, (วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔), หน้า ๔๒.

น้อยผู้ได้นามบัญญัติชื่อว่าศรีจุฬาลักษณ์
อันมีอุปนิสัยสมบัตigl่าวคือปัญญา จัก
จำแนกชาติภาษามนุษย์ตามไปราณาจารย์”
(๒) การแทรกข้อความนี้ทำให้ผู้อ่าน
ตระหนักว่าหนังสือเรื่องนี้มีผู้เล่าเรื่อง ซึ่งมี
ปรากฏอีกหลายแห่ง (หน้า ๓, ๒๗, ๓๐)
ผลจากการใช้กลวิธีนี้ซึ่งดูเหมือน “จงใจ”
อย่างรู้สึกได้ชัด คือช่วยทำให้ข้อความใน
ส่วนที่เป็นการแสดงความรู้และทัศนะของ
นางนพมาศ (ว่าด้วยชาติและภาษาต่างๆ
ว่าด้วยพระราชจรรยาของพระร่วงเจ้า)
สามารถผูกเข้ากับส่วนอื่นๆ ได้ว่าเป็น
เนื้อหาที่นางนพมาศเล่าให้ฟัง และเป็น
ความตั้งใจที่จะแสดงความเป็นปัจเจกของผู้
เล่าเรื่อง โดยให้ผู้เล่าเป็นศูนย์กลางของเรื่อง
ราวทั้งหมด รวมทั้งเป็นจุดศูนย์กลางของความสนใจ
ของตัวละครอื่นๆ ไม่ว่าจะเป็นบิดา มารดา
ญาติพี่น้อง ประชาชน หม່นางสนมและองค์
พระมหากษัตริย์

เป็นที่น่าสังเกตว่า การใช้สรรพนาม
บุรุษที่หนึ่งในการเล่าเรื่องของนางนพมาศนั้น
คล้ายกับการใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งใน
จารึกหลักที่ ๑ ของพ่อขุนรามคำแหง ที่ใช้
สรรพนามเรียกตนเองว่า “กู” ผู้แสดงตัวตน
เป็นผู้เล่าเรื่อง ใน ๑๗ บรรทัดแรกของจารึก
ด้านที่ ๑ ในศิลาจารึกหลักที่ ๑ ขึ้นต้นว่า “พ่อ
กูชื่อศรีอินทราทิตย์ แม่กูชื่อนางเสือง พี่กูชื่อ
บาลเมือง...ตนกูฟ่งช้างขุนสามชนตัวชื่อมาส
เมืองแพ่ ขุนสามชนพ่ายหนี พ่อจึงขึ้นชื่อกู
ชื่อพระรามคำแหง” อนึ่ง การเอ่ยถึงสิ่งต่างๆ

ในเรื่องนางนพมาศกับในจารึกนั้นก็คล้ายกัน
เช่น พระสการณสูงสี่สิบแปดศอก ก็ชวนให้
นึกถึงพระอัฐารศ ในสมัยสุโขทัย นับเป็น
ความพยายามของผู้แต่งตำรับฯ ที่จะสร้าง
ให้หนังสือเรื่องนี้มีรายละเอียดเกี่ยวกับสุโขทัย
ซึ่งทำให้ผู้อ่านคิดไปได้ว่า เป็นเรื่องที่เกิดขึ้น
ในสมัยนั้น

แต่ความแตกต่างอย่างเห็นได้ชัด
ระหว่างข้อความที่ปรากฏในศิลาจารึกของ
พ่อขุนรามคำแหงกับสิ่งที่นางนพมาศเล่าก็คือ
นางนพมาศจะให้ความสำคัญกับรายละเอียด
ปลีกย่อยที่มีลักษณะเป็นเรื่องแต่งเติมขึ้น
มากกว่า ได้แก่ ตอนที่นางมาจุติในครรภ์
มารดาทำให้บิดาและมารดาฝันเป็นนิมิตดี
การคลอดนางนพมาศก็เกิดในเวลาปลอด
โปร่งพิเศษจากคนธรรมดา รวมทั้งการได้รับ
ของขวัญจากญาติพี่น้องฯลฯ เหตุการณ์ต่างๆ
เหล่านี้เป็นรายละเอียดจุกจิกมากมายที่ดู
เหมือนว่าจะเป็นมุมมองของเพศหญิง นาง
นพมาศตั้งใจจะให้เหตุการณ์เหล่านี้มีบทบาท
ในการเสริมความเป็นผู้มีบุญบารมี
เหนือคนธรรมดาของนางทั้งสิ้น

เห็นได้ว่าในเรื่อง ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์นี้ ผู้แต่งพยายามจะจำกัดมุมมอง
ของการเล่าเรื่องให้เป็นของตัวละครเอกคือ
นางนพมาศแต่เพียงผู้เดียว นางได้แสดง
ความรู้ในเรื่องต่างๆ จากประสบการณ์การ
เรียนและจากตำรับตำราต่างๆ ดังที่อ้างใน
ตอนที่กล่าวถึงชาติพันธุ์ และภาษาต่างๆ ว่า
“ตามไปราณาจารย์ท่านสมมติ” หรือ “ซึ่งได้

สดับฟังไตรเพทและคติโลก คำโบราณ
จารย์สืบๆ กันมา” (๒) ส่วนในเนื้อหาตอน
ที่ว่าด้วยพระราชพิธีต่างๆ นั้นนางได้ย้ำอีก
ครั้งว่า “อันว่าข้าน้อยกล่าวการพระราชพิธี
สิบสองเดือนเป็นแต่สังเขปมิได้พิสดาร ด้วย
เหตุว่าได้เห็นบ้างมิได้เห็นบ้าง จำได้บ้างจำ
มิได้บ้าง” (๑๔๙) ข้อความนี้ยืนยันถึง
ความพยายามจะจำกัดมุมมองเฉพาะตัวละคร
เอก ทั้งนี้เพื่อสร้างตัวตนของนางนพมาศให้
เด่นและชัดเจนขึ้น รวมทั้งทำให้ตัวละครผู้
เล่าเรื่องมีความน่าเชื่อถือและสมจริงมากยิ่งขึ้น

ผู้แต่งพยายามจะไม่กล่าวถึงความคิด
และความรู้สึกของตัวละครอื่น นอกจากของ
ตัวนางนพมาศเท่านั้น เห็นได้ชัดตอนที่
มารดาพานางไปถวายตัวแด่สมเด็จพระร่วง
เจ้า นางจะเล่าเฉพาะการกระทำที่ปรากฏ
ไม่ได้กล่าวถึงความคิดและความรู้สึกของตัว
ละครใดเลยแม้แต่ความคิดหรือความรู้สึก
ของผู้เป็นมารดา

ครั้นเพลาชั้นเฝ้าสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
ดิน ท่าน (ท้าวจันทรนาถภักดีและท้าวศรี
ราชศักดิ์โสภ) ก็ถือเอาพานข้าวดอกกับ
ดอกมะลิ ให้ท่านมารดาถือพานข้าวสาร
ให้ข้าน้อยถือพานเมล็ดผักกาด ให้ชาวชะ
แม่ผู้หนึ่งถือพานดอกหญ้าแพรก ของห้า
สิ่งนี้โลกสมมติว่าเป็นมงคล ท่านจึงพา
มารดากับข้าน้อยขึ้นสู่มุกกระสันอันเป็นที่
เฝ้า ดูเดียรดาชไปด้วยหมู่พระสนมกำนัล

เฝ้าทูลธุลีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ตามตำแหน่งผู้ใหญ่ผู้น้อยงามประดุจดาว
ล้อมเดือน” (๙๕-๙๖)

จะเห็นได้ว่าในส่วนที่เกี่ยวกับตัวละคร
อื่นๆ นั้น ผู้เล่าเรื่องจะบรรยายเฉพาะการ
กระทำส่วนตัวผู้เล่าเท่านั้น นอกจากจะบรรยาย
สิ่งที่ตนเองกระทำ ก็จะไม่แทรกมุมมองเฉพาะ
ตนเองลงไป (“ดูเดียรดาชไปด้วยหมู่พระสนม
กำนัล”) พร้อมกันนั้นก็แสดงความรู้สึกเชิง
เปรียบเทียบไว้ด้วย (“งามประดุจดาวล้อม
เดือน”)

อย่างไรก็ดี มีบางตอนที่ผู้แต่งใช้กล
วิธีเล่าเรื่องแบบผู้เล่าเป็นผู้รู้แจ้ง (omniscient
narration) ดังที่กล่าวถึงเหตุที่นางนพมาศ
ได้เป็นพระสนมนั้น ผู้แต่งได้เล่าเรื่องที่อยู่นอก
เหนือจากมุมมองของนางนพมาศในตอน
ที่กล่าวถึงสมเด็จพระร่วงเจ้าขณะที่อยู่ในพระ
ราชวังว่า

อยู่มาวันหนึ่งเป็นเวลารাত্রี
พระจันทร์ส่องแสงสว่าง สมเด็จพระร่วงเจ้า
เสด็จยังพระที่นั่งพิศาลเสาวรส ในพระราช
อุทยาน ทรงประพาสพรรณดอกไม้อันมี
กลิ่นรยรื่นด้วยพระพายรำเพยพัดสำราญ
ราชหฤทัย จึงดำรัสสั่งให้นางพนักงาน
บำเรอขับเพลงพิณเรื่องสรรเสริญรูปศรีวิ
ลาสินีดาพระศรีมโหสถถวายจนสิ้นบท(๓๙)
และตอนที่ท้าวจันทรนาถภักดีมาแจ้งความ
แก่พระศรีมโหสถ ผู้แต่งเล่าว่า “ครั้นพระศรี
มโหสถได้ทราบประพาดิเหตุดังนั้น ก็มี

ความอาลัยในชาน้อยผู้ชานี้ยิ่งนัก แต่ทว่า
ได้เห็นนิมิตแต่หลังรื้ออยู่ว่า วิชาคนนี้เกิด
สำหรับบุญบารมี จะได้เป็นบาทบริจาพระ
มหากษัตริย์จึงมิให้คิดที่จะแก้ไขเกียดกัน”
(๔๐)

ดูเหมือนว่า ผู้แต่งจะระมัดระวังการ
เสนอความคิดและความรู้สึกของตัวละครอยู่
มาก และพยายามจำกัดมุมมองให้มีขอบเขต
จำกัดอยู่ที่นางนพมาศให้มากที่สุดเท่าที่จะ
เป็นไปได้ซึ่งเมื่อได้พิจารณาอย่างละเอียดแล้ว
จะพบข้อสังเกตอื่นๆ ที่น่าสนใจเกี่ยวกับวิธี
การเล่าเรื่องของนางนพมาศอยู่ไม่น้อยทีเดียว

การเล่าจากเรื่องไกลตัวเข้ามาหา เรื่องใกล้ตัว

วิธีการเล่าเรื่องของนางนพมาศจะเล่า
เรียงลำดับจากเรื่องที่เกิดขึ้นในอดีตที่ไกลโพ้น
และกินวงกว้างในแง่ของสถานที่ ตั้งแต่การ
กำเนิด มนุษย์ในต้น “ภัทรกัลป์” จนถึง
“พุทธอันตรากัลป์” แล้วเล่าเรื่องที่ใกล้ตัว
มากขึ้น ด้วยการกล่าวถึงบ้านเมือง ตระกูล
ศาสนา สถานที่ในเมือง พระมหากษัตริย์
และประวัติของตนเอง การเล่าเรื่องที่เริ่มต้น
ในอดีตที่ไกลมากเช่นนี้ มีปรากฏในวรรณ
กรรมโบราณ ได้แก่ ไตรภูมิภว ลิลิตโองการ
แช่งน้ำ และคัมภีร์ปฐมจินดา (ตำรายาที่
รวบรวมในสมัยต้นรัตนโกสินทร์) การอ้าง
ถึงต้นภัทรกัลป์ของนางนพมาศจึงมีผลทำให้
วรรณกรรมเรื่องนี้ดูประหนึ่งว่า เป็นเอกสาร

โบราณ หรืออย่างน้อยก็เป็นเรื่องที่เล่าสืบ
ทอดกันมาจนกลายเป็นตำนาน

ในเรื่องของเวลา ผู้แต่งได้อำพรางทั้ง
ยุคสมัยในท้องเรื่องและยุคสมัยที่แต่ง โดย
ไม่ระบุให้ชัดว่าเป็นเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในปี
หรือสมัยใด ดังที่นางนพมาศได้เล่าในตอน
เกิดว่า “วันเพ็ญเดือน ๓ ปีชวด สัปตศก
จันทวาระดฤถี ซึ่งมีใน (มิได้?) กำหนด
ศักราชไว้ในที่นี้ด้วยปีนั้นยังใช้โบราณศักราช
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ยังหาได้ลบศักราช
ตั้งจุลศักราชขึ้นใหม่ไม่” (๓๒-๓๓) ข้อ
ความนี้เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติ
ศาสตร์ คือการตั้งจุลศักราชใน พ.ศ. ๑๑๘๑
ของกษัตริย์พม่า ซึ่งถ้าเป็นเอกสารสมัย
อยุธยาจะใช้วิธีการบันทึกด้วย จ.ศ. ที่ลบ
จากปี พ.ศ. ด้วยเลข ๑๑๘๑ และกล่าวถึง
การลบศักราชที่ปรากฏในสมัยพระเจ้า
ปราสาททอง การลบศักราชก็เพื่อเริ่มต้นนับ
ศักราชใหม่ แต่ได้ล้มเลิกไปเนื่องจากไม่มีผู้
ใช้ตาม

การที่อ้างถึงการตั้งจุลศักราช เป็น
ความสนใจของผู้แต่งที่จะให้หนังสือนี้มีอายุ
เก่ากว่าเวลาที่แต่งจริง ซึ่งสอดคล้องกับที่
กล่าวไว้ใน “บานแพนง” ว่า “ดำรับไปราณา
จารย์พระศรีจุฬาลักษณ์ท่านกล่าวความสวัสดิ
เจริญของสตรีภาพผู้ประพุดิตตามโอวาท
แห่งท่านไว้ แต่สมัยจุลศักราชแรกตั้ง ครั้ง
แผ่นดินสมเด็จพระร่วงเจ้าโดยนิมิตดังนี้”
หรือมิฉะนั้นก็เป็นการแสดงเจตจำนงที่จะให้
หนังสือนี้เป็นเพียงเรื่องเล่าขานกันโดยไม่

อาจยืนยันเวลาที่นางนพมาศมีชีวิตอยู่จริงได้

การเล่าเหตุการณ์ซ้ำ ๆ กัน

ผู้เล่าเรื่องมักเล่าถึงเหตุการณ์บางเหตุการณ์ด้วยถ้อยคำซ้ำ ๆ กัน เช่นการกล่าวชมเรื่องปัญญาของนางนพมาศ (ตัวผู้เล่าเรื่องเอง) การกล่าวสรรเสริญของญาติและประชาชนทั่วไป หรือการที่สมเด็จพระร่วงเจ้าตรัสชมปัญญาของนางนพมาศแล้ว ก็มักใช้คำว่า “พระราชบริหารบำหัตสาปสรร”

อาจกล่าวได้ว่า การใช้คำบรรยายเหตุการณ์บางเหตุการณ์ด้วยถ้อยคำซ้ำ ๆ กัน ย่อมเป็นการแสดงจุดมุ่งหมายของผู้แต่ง ที่ทำให้เกิดภาพลักษณ์ของตัวละครตัวนั้นขึ้น ดังที่นางนพมาศมักอ้างถึง “ตำรับไตรเพท” “คำสุภาสิต” และ “ตำรับโปรณาจารย์” อยู่เสมอเพื่อแสดงถึงการศึกษาและความรู้ที่นางมี การเล่าถึงเหตุการณ์ซ้ำกันหลายครั้ง มักเกิดขึ้นเมื่อนางเล่าถึงประวัติของตนเอง และเล่าถึงเหตุการณ์ซ้ำกันหลายครั้งมักเกิดขึ้นเมื่อนางเล่าถึงประวัติของตนเอง และเล่าถึงพระราชจริยวัตรของสมเด็จพระร่วงเจ้า

(ก) เหตุการณ์ที่เกี่ยวกับตนเอง

นางนพมาศได้เล่าตั้งแต่การมาปฏิสนธิในครรภ์มารดา วันที่คลอดก็เกิดเหตุการณ์พิเศษ คือ “พื้นอากาศก็ปราศจากเมฆ พระจันทร์ก็ทรงกลดแสงประภัสสร” หมูญาติก็นำของที่ประกอบด้วยทอง ๗ สิ่ง มาทำขวัญให้ได้แก่ ดอกไม้ทอง สุนอบเกล้าทอง จุฬาทอง ประวีชทอง กุณฑลทอง รุขำ

ทอง และวลัยทอง การที่เน้นว่า ทอง นั้นคงจะถือว่าเป็นของสูงค่าควรคู่กับผู้มีบุญ ประกอบกับนางมีผิวพรรณเรือเหลือง นางจึงเหมาะสมที่จะชื่อว่า “นพมาศ” คือทอง เนื้อเก่าเป็นอย่างดี หลังจากนั้นก็ได้รับการศึกษ และได้เป็นบาทบริจาริกา ถ้าจะกล่าวเปรียบเทียบกับสตรีสามัญชนทั่วไปแล้ว ประวัติของนางนพมาศก็ไม่แตกต่างจากเกิด-เรียน-แต่งงาน แต่ด้วยความเป็นผู้มีบุญจึงมีเหตุการณ์ที่มีเสริมบุญบารมีของนาง จนในที่สุดก็ได้สมความปรารถนาในชีวิต คือการมีชื่อเสียงชั่วกาลปาวสาน

รายละเอียดของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่มาเสริมนี้ ได้ช่วยสร้างภาพลักษณ์ของนางนพมาศให้เป็นกุลสตรีไทยที่เพียบพร้อมบริบูรณ์ แตกต่างไปจากสูตรสำเร็จของตัวละครเอกหญิงในวรรณกรรมเรื่องอื่น ที่มักต้องพบกับอุปสรรค เช่น ถูกใส่ร้าย ต้องพลัดพรากจากบ้านเมือง ต้องระหกระเหิน แล้วจึงได้พบกับความสุขในตอนจบ

การเล่าถึงความสามารถของนางมักใช้คำซ้ำ ๆ กัน จนรู้สึกได้ว่าผู้เล่าเรื่องจงใจที่จะกล่าวเน้น ดังที่ปรากฏในพระราชพิธีจองเปรียง สมเด็จพระร่วงเจ้าได้ดำรัสชมนางนพมาศแล้วว่า “จึงมีพระราชบริหารบำหัตสาปสรรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า โดยลำดับกษัตริย์ในสยามประเทศ ถึงการกำหนดนักขัตฤกษ์...” (๙๙) ในพระราชพิธีเชนทร์สวนาน สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ “ทรงประกาศิตสาปสรรว่า แต่นี้สืบไปเบื้องหน้า กษัตริย์ก็ดี

คหบดีเศรษฐีและตระกูลทั้งหลายก็ดี ทั่วทุก
ราชธานีนิคมคามสยามภาษา...” (๑๑๕)
และในพระราชพิธีเข้าพรรษา (๑๓๔) ก็
ปรากฏข้อความดังกล่าวอีกเช่นกัน

การพระราชทานรางวัลแก่นางนพมาศ
ก็เป็นเรื่องที่น่าสนใจ กล่าวคือ เป็นการให้
รายละเอียดที่เข้าข้างตัวของผู้เล่าอยู่มาก ดัง
ความว่า “ข้าน้อยก็ได้รับพระราชทานสองเท่า
พระสนมกำนัลทั้งปวงต้องเป็นคนใหม่ ตั้ง
แต่ประพาสการนักขัตฤกษ์พร้อมด้วยนางใน
ทุกครั้ง จนได้เป็นตำราว่า เกิดขึ้นด้วย
ปัญญาข้าน้อยนพมาศ อันว่าหมู่พระสนม
กำนัลทั้งหลายก็มีน้ำจิตรักใคร่ข้าน้อย ด้วย
เหตุสองประการคือ พระเจ้าแผ่นดินชุบเลี้ยง
เสมอกันนั้นประการหนึ่ง คือเห็นความดีของ
ข้าน้อยนั้นประการหนึ่ง” (๑๐๗)

การเล่าด้วยถ้อยคำซ้ำๆ กันหลายตอน
นั้น แม้ว่าจะเป็นการกระทำคนละครั้ง แต่ก็
เป็นการแสดงความสามารถของนางนพมาศ
ในลักษณะเดียวกัน จึงอาจทำให้ผู้อ่านเกิด
ความนิยมและศรัทธาในความสามารถของ
นางนพมาศ เช่นเดียวกับที่ผู้แต่งได้เล่าเรื่อง
ตามลำดับอย่างมีรายละเอียดปลีกย่อย ทำ
ให้ผู้อ่านค่อยๆ ชิมซับความรู้และความ
สามารถของนาง จนยอมรับความเป็นผู้มีสติ
ปัญญาของนางที่เหนือกว่าสตรีคนใดได้ใน
ที่สุด

(ข) เหตุการณ์ที่เกี่ยวข้องกับสมเด็จพระร่วงเจ้า

นางได้เล่าถึงอาภักดิ์ที่สมเด็จพระ
ร่วงเจ้าแสดงต่อนางอย่างเป็นลำดับ เริ่มจาก

การได้ยินเพลงขับสรรเสริญนางนพมาศ
พระองค์ “ทรงดูขณินภาพหนึ่งอยู่ แล้วก็พระ
ราชทานรางวัล เป็นต้นว่าเครื่องแต่งกายให้
พนักงานบำเรอทั้งปวงตามสมควร” ต่อมา
พระองค์ดำรัสสั่งให้พนักงานขับเพลงจนจบ
และเมื่อทรงทราบว่านางนพมาศมีรูปลักษณ์
และความฉลาดเป็นไปตามเพลงที่ขับ ก็
โปรดให้มาเป็นนางพระสนม ครั้นพระองค์
ได้ทอดพระเนตรฝีมือทำโคมดอกกระมุทของ
นางนพมาศ จึงตรัสชมและให้นางตามเสด็จ
เป็น “นางพระสนมผู้สนิท” ทุกครั้ง หลังจาก
นั้นนางก็ได้รับพระราชทานรางวัลอยู่เนื่องๆ
จากการสร้างผลงานแต่ละครั้งในงานพระ
ราชพิธีต่างๆ

นางนพมาศใช้วิธีการเล่าซ้ำๆ ว่าสม
เด็จพระร่วงเจ้ามักจะ “ทรงดูขณินภาพ” ชั่ว
ขณะหนึ่งก่อนที่จะทรงตัดสินใจอย่างใดต่อไป
ดังปรากฏในตอนที่นางกราบทูลชี้แจงและ
“สมเด็จพระร่วงเจ้าก็ทรงดูขณินภาพในความ
เรื่องนี้” (๑๐๔) การที่ “ทรงดูขณินภาพ” นั้น
เป็นการสร้างภาพลักษณ์ของพระองค์ ใน
ทำนองว่า พระมหากษัตริย์ทรงมีความสุข
คัมภีรภาพ ทรงพินิจสิ่งที่พบเห็นหรือสดับ
ก่อน ไม่ทรงคล้อยตามโดยง่าย ทั้งนี้ย่อม
เป็นการแสดงว่าพระองค์ได้ทรงใช้เวลาไตร่
ตรองในเรื่องดังกล่าวก่อนที่จะจัดการไปตาม
ที่ทรงเห็นสมควร

นอกจากนี้ จากการที่สมเด็จพระร่วง
เจ้าตรัสชมนางนพมาศอยู่เสมอเช่น “มีปัญญา
ฉลาดสมที่เกิดในตระกูลนักปราชญ์” (๙๙)

และ “อันคนมีปัญญาแล้วจะกระทำการสิ่งใด ก็ถูกต้องเป็นที่จำเริญใจจำเริญกายหมู่ชนทั้งหลาย” (๑๑๕) จะเห็นว่า พระองค์โปรดผู้มีปัญญาพร้อมกันนั้นก็แสดงภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ว่าเป็นผู้มีปัญญาเช่นกัน

การที่เล่าถึงอากัปภิกิริยาของสมเด็จพระร่วงเจ้านั้น ไม่มีรายละเอียดมากเท่าที่นางเล่าเรื่องเกี่ยวกับตัวนางเอง เพราะตามหลักความสมจริง ผู้เล่าเรื่องไม่อาจล่วงรู้ความคิดและความรู้สึกของตัวละครนี้ได้ นอกจากจะรับรู้จากการแสดงออกเท่านั้น และจะเห็นว่าผู้แต่งก็มีความระมัดระวังในการเสนอภาพของผู้เป็นพระมหากษัตริย์ให้เป็นเช่นคนธรรมดา มีอารมณ์ความรู้สึกรักโลกโกรธหลง แต่มีพระจริยวัตรที่งดงาม มีความยุติธรรม เป็นกษัตริย์ที่ทรงทศพิธราชธรรมและทรงมีพระราชศรัทธาในพระพุทธศาสนาอย่างเด่นชัด

การเล่านิทานเปรียบเทียบ

วิธีการเล่าเรื่องของนางนพมาศที่นับว่าเด่นอีกประการหนึ่ง คือการเล่าโดยใช้นิทานเปรียบเทียบ บางครั้งเป็นการเปรียบเทียบโดยตรง บางครั้งก็เป็นการเปรียบเทียบอ้อม หรือเปรียบเทียบในลักษณะของการล้อ (parody) นิทานที่นางนพมาศเล่าเป็นอุทาหรณ์นั้นกล่าวถึงความประพฤติที่สตรีไม่พึงปฏิบัติ ๓ เรื่อง ได้แก่ เรื่องนางนกกระต๊อย ตีวิดโลเล (๔๙) เรื่องนางช้างแสนงอน (๕๗) และเรื่องนางนกกระเรียนคบนางนก

ไส้ข่างยู (๗๓) นิทานที่ยกมาเป็นอุทาหรณ์เหล่านี้ มีลักษณะของการผูกเรื่องคล้ายนิทานชาดก คือให้สัตว์พูดได้และแฝงข้อคิดคติธรรม

เนื้อเรื่องย่อของนิทานเรื่อง นางนกกระต๊อยตีวิดโลเลมีว่า นางนกกระต๊อยตีวิดและเหล่าเพื่อนๆ ได้อาศัยร่มไพรเป็นที่อยู่และหาอาหาร แต่ก่อนนางนกมักจะแสดงความเคารพและอมน้ำขึ้นมารดต้นไม้ไพรเสมอ รุกขเทวดาต้นไม้ไพรเห็นความดีของนาง จึงบันดาลให้นางมีปีกงดงามและมีพลังกำลังมากกว่านกตัวอื่นๆ จนนางได้เป็นจำฝูงและยังได้ช่วยหาอาหารด้วยการเรียกปลามาให้นางกินได้ง่ายขึ้น แต่ด้วยนิสัยโลเลเหลาะแหละของนางและความหลงตนเอง ทำให้นางไม่เคารพพระไทรดังแต่ก่อน พระไทรจึงแปลงตัวมาเป็นพ่อนกมาสั่งสอนและอยู่ร่วมกับนาง ต่อมาขณะที่นางพักผ่อน นางได้ยินว่ามีพญาหงส์สวยงามผ่านมา ด้วยความรีบร้อนจะไปชมความงามของพญาหงส์จึงทำให้ไช้ที่นางกำลังพัก ตกลงมาแตกหมด นางนกจึงถูกรุกขเทวดาลงโทษ

เรื่องนางช้างแสนงอน เป็นเรื่องของนางช้างพังสองตัวคือนางทันตะกุ่มกะ และนางมารมูขี ซึ่งเป็นบริวารของพญาช้างสุประดิษฐ์ ได้ทะเลาะต่อหน้าที โดยไม่หาพฤชาไปบำเรอพญาช้าง ด้วยทั้งสองต่างอิจฉาริษยาซึ่งกันและกัน จึงทำเล่นตัวหลงตนเอง คอยให้พญาช้างไปตามง้อ แต่ทั้งสองทำให้พญาช้างโกรธมาก จึงลงโทษและ

ขับไล่นางข้างทั้งสองออกจากฝูง เมื่อนางข้างอากาศจรี นางข้างพึงบิรวารอีกตัวหนึ่งของพญาข้างทราบเรื่อง จึงมาสั่งสอนและถือโอกาสเยาะเย้ยนางข้างทั้งสองให้ได้รับความอับอายอีกด้วย

ส่วนเรื่องนางนกกระเรียนคบหานกไส้ข่างยู เป็นเรื่องของนางนกกระเรียนตัวหนึ่งหมั่นมาร้องเพลงบำเรอพระเจ้าวฒนราช แห่งเมืองวัฒนานคร จนได้รับพระราชทานสร้อยวลัยทอง นางนกจึงมีชื่อเรียกว่านางระย้าย้อย อยู่มานางระย้าย้อยได้รู้จักกับนางนกไส้ตัวหนึ่ง นางพอใจและชวนนางนกไส้ให้อยู่ด้วยกัน นางระย้าย้อยเริ่มละเลยหน้าที่ เพราะมัวแต่หลงคลอเคลียอยู่กับนางนกไส้ ส่วนนางนกไส้ก็ทะนงตนว่าเป็นที่รักของนางระย้าย้อยเที่ยวยูแห่ให้ฝูงนกกระเรียนแตกความสามัคคี บ้านเมืองก็พลอยวิปริต น้ำหลากท่วมบ้านเมืองเป็นที่น่าประหลาดใจ พระเจ้าวฒนราชโปรดให้สืบหาสาเหตุ ราชบุโรหิตรู้ความจริงว่าต้นเหตุความวิปริตทั้งมวลมาจากนางระย้าย้อยกับนางนกไส้ พระเจ้าแผ่นดินจึงลงโทษอย่างรุนแรงด้วยการเนรเทศนางระย้าย้อยออกจากเมือง ส่วนนางนกไส้ก็เอาไส้แพลอยน้ำ

ประจานไป บ้านเมืองก็กลับเป็นปกติสุข

นิทานที่ยกมาทั้ง ๓ เรื่องนี้ มีข้อคิดอยู่ที่การปรนนิบัติผู้เป็นหัวหน้าหรือผู้มีพระคุณด้วยความประพฤติที่ไม่น่ายึดเอาเป็นเยี่ยงอย่าง ดังที่นางกล่าวก่อนจะเล่าเรื่องราว “ข้าพเจ้านี้จะบรรยายแต่นิทานนางนกกระเรียน อันเป็นฝ่ายข้างอัปมงคล บมိควรนรชาติชายหญิง จะพึงประพฤติให้พิสดาร” (๗๒) การกล่าวถึงจุดประสงค์ของการเล่านิทานไว้เบื้องต้นนี้ คล้ายกับวิธีการเกริ่นนำเข้าสู่เรื่องชาดก เป็นส่วนที่เรียกว่า ปัจจุบันวัตถุ แล้วจึงจะเล่าเนื้อเรื่องชาดก แม้แต่การตั้งชื่อกษัตริย์และชื่อเมือง คือ พระเจ้าวฒนราช ครองเมืองวัฒนานคร ก็คล้ายกับกษัตริย์ชื่อพระเจ้าโกมลราช ครองเมืองโกฏมหันทร (วนาวนชาดก) ตัวละครในนิทานก็มีความน่าสนใจ โดยเฉพาะนกกระต่ายตืดและนกกระเรียน ผู้แต่งได้สร้างความพิสดารให้กับตัวละครทั้งสองตัวนี้ ด้วยการให้นกกระต่ายตืดนอนยกเท้าค้ำฟ้าไว้ และนางนกกระเรียนก็ช่างมีความหลงใหลอย่างง่ายดายอุปนิสัยของตัวละครทั้งสองตัวนี้ น่าจะได้อิทธิพลจาก คัมภีร์มัจฉลัตถกปิณี ของพระสิริมัจฉลาจารย์^{๓๐} และในตอนท้ายของการ

^{๓๐} อยู่ใน คัมภีร์มัจฉลัตถกปิณี ตอนว่าด้วยการงดเว้นจากบาปและการสำรวมระวังในการดื่มน้ำเมา ว่า

มนุษย์และสัตว์(ชน) ๔ จำพวกคือ ไส้เดือน นกกระต่ายตืด นกกระเรียน และพราหมณ์ มักเป็นผู้ลุ่มหลงกลืนในสิ่งที่ไม่ควรกลืน คือ ไส้เดือนชอบกินดิน แต่กินไม่มากเพราะกลัวแผ่นดินใหญ่จะหมด นกกระต่ายตืดมักนอนหงายบนท้องไข เพราะกลัวอากาศ(ฟ้า) จะถล่ม นกกระเรียนมักไม่เหยียบพื้นดินให้สนิทเพราะกลัวแผ่นดินไหว พวกพราหมณ์มักชอบแสวงหาภริยาเพราะกลัวจะสูญสกุลวงศ์

อ้างอิงในสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒, (ประจวบฯ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๗), หน้า

๗๕๖๕-๗๕๗๑.

เล่านิทาน นางนพมาศได้สรุปว่า เรื่องที่เล่า
นั้นมีแง่คิดอะไรบ้าง คล้ายกับตอนจบของ
นิทานอีสป

กลวิธีการเล่าโดยยกนิทานมาเปรียบเทียบนี้ เป็นวิธีการเล่าเรื่องซ้อนเรื่องเช่นเดียวกับเรื่อง **นิทานสิบสองเหลี่ยม** ที่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เรียบเรียงและจารึกไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ นิทานที่ว่าด้วยกิริยาที่ไม่พึงปฏิบัติของสัตว์ต่างๆ เหล่านี้ นอกจากจะเป็นอุทาหรณ์ที่เหมาะสมกับการทดสอบปัญญาของนาง

นพมาศแล้ว ยังเป็นเครื่องมือในการเสียดสี (satire) นางสนมก้านัลทั้งหลายในเวลานั้นอีกด้วย

การอ้างสุภาษิตและคำโบราณ

ผู้เล่าเรื่องมักอ้างถึง “สุภาษิต” และ “คำโบราณ” ในการแสดงปัญญาของตน คำสุภาษิตที่อ้างถึงนั้นมักมีลักษณะคล้าย **สุภาษิตพระร่วง** แต่ไม่ได้ใช้คำและความหมายตรงตามที่ปรากฏใน **สุภาษิตพระร่วง**^{๓๑} อาจเปรียบเทียบให้เห็นชัดเจนได้ดังนี้

สุภาษิตพระร่วง ท่านรักตนจงรักตอบ ท่านนอบตนจงนอบแทน	ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ใครรักให้รักตอบ ให้ทำชอบให้ทำตาม
หรือการสร้างประโยคที่ขึ้นต้นด้วยคำซ้ำกัน เช่นรูปประโยคที่ว่า อย่า...กว่า	
สุภาษิตพระร่วง อย่ารักเหากว่าผม อย่ารักลมกว่าน้ำ อย่ารักถ้ำกว่าเรือน	ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ อย่ารักผู้อื่นมากกว่ารักตัว อย่ากลัวคนมีบุญมากกว่าเกรงเจ้า อย่าเข้าด้วยผู้กระทำความผิด

และการสร้างรูปแบบของการซ้ำคำกลางประโยคก็มีลักษณะคล้ายกัน แม้ว่าจะไม่เหมือนกันเสียทีเดียวเพราะเป็นคนละหน่วยวากยสัมพันธ์ กล่าวคือ ใน **สุภาษิตพระร่วง**

เป็นการซ้ำคำจากอนุประโยคมาสู่ मुख्यประโยคแต่ใน **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** ช่วงที่ซ้ำอยู่ใน मुख्यประโยคเดียวกันดังข้อความนี้

^{๓๑} สุภาษิตพระร่วง อ้างถึงใน จารึกวัดพระเชตุพนฯ, (กรุงเทพฯ : มปท., ๒๕๑๗), หน้า ๕๘๘.

สุภาสิตพระร่วง

ผิจะบังๆ จงลับ
ผิจะจับๆ จงมัน
ผิจะคันๆ จงตาย
ผิจะหมายๆ จงแท้
ผิจะแก้งๆ จงกระจ่าง

ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

อย่าทำรีๆ ขวางๆ ให้เขาว่า
อย่าทำเช่อๆ ซ้ำๆ ให้ท่านหัว
อย่าประพุดติตัวเก้อๆ ขวยๆ ให้คนล้อ
อย่าทำลับๆ ล่อๆ ให้เขาถาก
อย่าทำโปกๆ ปากๆ ให้ท่านว่ากิริยาชั่ว

ไม่เพียงแต่การใช้รูปประโยคที่เลียนแบบสุภาสิตพระร่วงเท่านั้น ผู้เล่าเรื่องยังได้สร้าง “คำสุภาสิตสองประการ” (๘๙) ขึ้นดังนี้

อันว่าคิดถูกและคิดผิด พุดจริงและพุดเท็จ
ใจซื่อและใจคด ยังยืนและโลเล เรียบร้อย
และเล่นตัว สุภาพและตืดด้น ปกติและ

มารยา มักตื่นและมักหลับ มีสติและลืมหลง
อุตสาหะและเกียจคร้าน ทำดีและทำชั่ว
กัลยาณมิตรและบาปมิตร คำสุภาสิตสอง
ประการนี้ ชำนาญก็จะฟังประพุดอย่าง
หนึ่งจะละเลืยอย่างหนึ่ง” (๘๙-๙๐)

“คำสุภาสิตสองประการ” นี้ นับว่า
เป็นความคิดสร้างสรรค์ของผู้แต่งที่มีวิธีการ

เลียนและล้อ **สุภาษิตพระร่วง** ได้อย่างน่าสนใจ แม้ว่าคำบางคำที่ยกมาเข้าคู่กันไม่น่าจะตรงข้ามกันเสียทีเดียวเช่น “เรียบร้อยและเล่นตัว” หรือ “สุภาพและตืดดิน” แต่ก็ทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าถึงจุดประสงค์ในการประชดประชันเสียดสีได้อย่างชัดเจน

การอ้างถึง “คำโบราณ” นั้น มีปรากฏในความว่า “*คชสารสี่ตีนยังรู้พลาด นักปราชญ์ยังรู้ลุ่ม*” ซึ่งเป็นคำกล่าวที่แปลกไปจากที่ปรากฏใน **โคลงโลกนิติ** หรือประโยคที่ว่า “*มาตรว่าพลั้งผิดสิ่งใดบ้างก็ไม่ถึงตัดหางปล่อยให้ชื่อชั่วปรากฏอยู่ในแผ่นดิน*” ซึ่งมีความหมายที่ฟังดูประหลาดกว่าสำนวนที่คุ้นหูว่า “*ตัดหางปล่อยวัด*”

จากประวัติวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (รัชกาลที่ ๓) ได้ปรากฏการประพันธ์ในลักษณะที่แหวกแนวจากวรรณกรรมที่เคยมีมานั้นคือ **บทละครเรื่องระเด่นลันได** ของพระมหามนตรี (ทรัพย์) ที่มีรูปแบบตามขนบของบทละคร แต่มีเนื้อหาล้อ (parody) **บทละครเรื่องอิเหนา** นอกจากจะมีลักษณะการล้อในวรรณกรรมแล้ว ยังมีการประพันธ์ที่ตั้งใจประชดประชันเสียดสีเกิดขึ้นในระยะนี้อีกด้วย ได้แก่ผลงานของพระมหามนตรี (ทรัพย์) คือ **เพลงยาวว่ากระทบพระยามหาเทพ (ทองปาน)** และ **บทละครเรื่องระเด่นลันได** หรือฝัปากของกวีหญิงใน **คำอธิษฐานของคุณพุ่ม** และ **เพลงยาวเรื่องหม่อมเปิดสวรรค์** ของคุณสุวรรณ ก็มีข้อความที่ล้อ “หม่อมข้า” ซึ่ง

เป็นหม่อมห้ามของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ว่าเดินเหมือนเปิด ดังข้อความว่า

ข้างหม่อมเปิดเสด็จท่านโปรดปราน

ได้ประทานเปลี่ยนนามตามยศถา

เพราะเดินเหินโยกย้ายส่ายกิริยา

จึงชื่อว่าหม่อมเป็นเสด็จประทาน

วรรณกรรมที่กล่าวมาข้างต้นได้แสดงถึงความตั้งใจของผู้แต่งที่จะล้อและประชดประชันเสียดสีอย่างชัดแจ้ง ซึ่งนับว่าเป็นความกล้าหาญและความริเริ่มสร้างสรรค์ของผู้แต่ง แต่สำหรับ **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** กลับเป็นการสร้างนวัตกรรมที่แปลกใหม่ยิ่งกว่าด้วยการแทรกข้อความที่ “ล้อ” อยู่ภายในกรอบของความขมขื่นหลัง การอ้างถึงสุภาษิตและคำโบราณในลักษณะที่ “ล้อ” เช่นนี้ กลายกลืนไปกับความน่าเชื่อถือของหนังสือเรื่องนี้ในฐานะ “ตำรา” ได้เป็นอย่างดี แม้ว่าผู้อ่านบางคนก็อาจจะรู้สึกประหลาดใจและไม่คุ้นเคยกับสุภาษิตที่นางนพมาศนำมาอ้างไว้อยู่บ้าง แต่ก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ไม่สะดุดตาสะดุดใจจนเป็นผลเสียต่อการสร้างชื่อเสียงของนางนพมาศให้ปรากฏชั่วกาลปาวสานได้

การใช้ความเปรียบแตกต่างจากขนบวรรณกรรมสมัยต้นรัตนโกสินทร์

ความเปรียบที่ปรากฏในเรื่องนางนพมาศที่นับว่ามีลักษณะเด่น คือความเปรียบแบบอุปมา ซึ่งมีความน่าสนใจอยู่ที่คำแสดง

ลักษณะหรือคุณศัพท์ของสิ่งที่เอาไปเปรียบ (อุปมา) และคำนามที่ผู้แต่งเลือกเอามาเปรียบ (อุปมา) ซึ่งมักจะได้แก่ สัตว์ชั้นต่ำ หรือสิ่งของบางอย่างที่ไม่น่าจะเปรียบเทียบกันได้ ตามชนบ เช่นในข้อความว่า “บางคนงามคมงามขำงามชาดงามตระกูล แต่ประพุดเหมือนรากดิน ดนก็อาศัยแผ่นดิน แต่ไม่นับถือแผ่นดิน มันก็ต้องเลื้อยไปเลื้อยมาอยู่ในแผ่นดินนั่นเอง”

ความเปรียบอุปมานี้ ใช้คำคุณศัพท์ที่แสดงความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิงด้วยคำว่า งามคมงามขำงามชาดงามตระกูล กับคำว่า เลื้อยไปเลื้อยมา นับเป็นวิธีการบริภาษที่รุนแรงและแหลมคม รวมทั้งมีความงามทางภาษาในการเล่นคำและซ้ำคำว่า รากดิน และ แผ่นดิน หรือการเปรียบกับปูม ในข้อความว่า “เพลาเฝ้ารับราชกิจ พอเป็นกิริยาบุญบ้างเล็กน้อยไม่นั่งนานตะหลิบเล่นเร็วเหมือนปูมขมกันว่าดี” ความเปรียบนี้นำเอาปูมที่เป็นสัตว์ชั้นต่ำมาเป็นอุปมา ซึ่งให้จินตภาพที่ประกอบคำว่า “ตะหลิบเล่นเร็ว” ได้อย่างชัดเจนและแฝงด้วยน้ำเสียงประชดประชันเสียดสีเช่นเดียวกับที่เปรียบกิริยา “ริเรแซเชือน” ว่าเป็น “เช่นตึกแดนเล่นไปเล่นมา” และเปรียบลักษณะการทำงานของนางสนมบางคนที่ทำบ้างว่าไม่ทำบ้าง “เป็นหมู่วิบๆ แวมๆ เหมือนแมลงหึ่งห้อย”

นอกจากจะใช้ความเปรียบกิริยาที่ไม่งามกับสัตว์ชั้นต่ำแล้วยังเปรียบกับสิ่งแปลกๆ

อีกด้วย เช่น “ประพุดิตนเหมือนด้วยปอมช่างไวจริตกิริยาสูงส่ง” “ทำจิตใจเยื้อยโคลงประดุกอนไม้” “ที่เลือกนั้นประมาณเท่าผลสะบ้าวนร” และ “หมุ่นกอนธพาสสันดานสันคิต แต่ละตัวมีลูกตาเหมือนด้วยนกฮูกนกเค้า และเหมือนด้วยนัยน์ตาหุ่นยนต์คนเขวชกไขว่ไขว่”

ความเปรียบที่ต่างจากชนบวรรณกรรมสมัยรัตนโกสินทร์ทั่วไปเหล่านี้ มักปรากฏในตอนที่ประชดประชันเสียดสีนางสนมที่มีกิริยาและความประพุดไม่งาม ความเปรียบจึงเป็นเครื่องมือโดยตรงของการเสียดสีและบริภาษ ด้วยความคิดสร้างสรรค์ของผู้แต่งจึงได้ให้ผู้เล่าเรื่องคัดสรรสิ่งที่จะมาเปรียบให้ไม่ซ้ำกับวรรณกรรมเรื่องอื่น ตัวอย่างเด่นที่แสดงถึงความช่างคิดและการเลือกสรรถ้อยคำมาบริภาษตอนหนึ่ง คือตอนที่กล่าวถึงนางนกไส้ว่าชอบกิน “ดอกเต่าร้างยางบัวใบยาวและเกสรดอกสามหาว” ทำให้นางมีนิสัย “คันปากอยากพุดพล่อยอยู่เป็นนิจ” หรือกล่าวเสียดสีนางนกบางตัวว่ามีความประพุด “ทำร่างกายจริตกิริยาเหมือนด้วยนกตัวผู้และมีเหนียงแห้ง” อุปมานี้ทำให้เกิดจินตภาพได้อย่างชัดเจนทีเดียว

สรุป : นวัตกรรมทางวรรณคดีในตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์

จากที่ได้วิเคราะห์มาทั้งหมด คงเห็นได้ว่า ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นวรรณ

กรรมที่มีลักษณะแปลกใหม่ที่น่าสนใจหลายประการเมื่อเปรียบเทียบกับวรรณกรรมเรื่องอื่นๆ ในยุคสมัยเดียวกัน ที่เห็นชัดที่สุดคือลักษณะของตัวบทที่เรียกได้ว่าเป็นเอกสารพื้นทาง คือประกอบด้วยส่วนที่เป็นตำราให้ความรู้เกี่ยวกับชาติพันธุ์และภาษารวมทั้งความรู้เรื่องพระราชพิธีต่างๆ มีส่วนที่เป็นนิยายหรือเรื่องสมมุติ ซึ่งเป็นประวัติและความสามารถของนางนพมาศ และส่วนที่เป็นการวิจารณ์นางสนม ทั้งหมดนี้มีส่วนที่เป็นนิยายทำหน้าที่ควบคุมเนื้อหาให้ร้อยรัดเป็นเรื่องเดียวกันด้วยการสร้างตัวละครและฉาก แต่การนำเสนอด้วยร้อยแก้วก็มีผลกลบเกลื่อนลักษณะนิยายไว้มิให้ปรากฏชัดเพราะตามขนบวรรณคดีสมัยนั้น นิยายจะนำเสนอด้วยร้อยกรอง ส่วนร้อยแก้วใช้กับข้อเขียนที่ถือเป็นเรื่องจริงจัง

อย่างไรก็ตาม ยังมีลักษณะล้อเลียนแทรกอยู่ในตัวบทที่แลดูจริงจัง ซึ่งมีผลทำให้ตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์ ต่างไปจากวรรณกรรมประเภทล้อเลียนอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในสมัยเดียวกัน ซึ่งมักจะมีลักษณะล้อเลียนตลอดทั้งเรื่อง และประกาศอย่างโจ่งแจ้งตั้งแต่ต้นว่าเป็นวรรณกรรมล้อเลียน นอกจากนี้ ในตัวบทยังประกอบด้วยส่วนที่เป็นนิทาน ใช้วิธีการเล่าตามขนบของการเล่าเรื่องซ้อนเรื่อง นิทานเหล่านี้ทำหน้าที่บอกล่วงหน้าโดยนัยถึงส่วนที่เป็นการวิจารณ์นางสนมซึ่งปรากฏในตอนท้ายของเรื่องและเป็นการแสดงเจตนาปัญญาของตัวละครเอกที่ยกนิทานเป็น

อุทาหรณ์ในการสั่งสอนและอวดภูมิรู้

หนังสือเรื่องตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์นี้ได้สร้างตัวละครเอกหญิงที่นับว่าโดดเด่นกว่าตัวละครหญิงอื่นใดในวรรณคดีต้นรัตนโกสินทร์ นางนพมาศเป็นตัวละครที่สมบูรณ์แบบตามอุดมคตินิยม แต่มีการดำเนินชีวิตที่สมจริง นางได้ใช้ความรู้และปัญญารวมทั้งความสามารถในการประดิษฐ์ จนได้รับการยกย่องต่อสาธารณชนและได้รับการจารึกสืบต่อมาให้เป็นประเพณีปฏิบัติของชนรุ่นหลัง นางยังเป็นนางเอกที่มีบทบาทเป็นผู้กระทำด้วยการตั้งปณิธานและผลักดันตนเองให้ขึ้นไปสู่จุดสูงสุดของความสำเร็จเท่าที่หญิงสามัญชนจะได้รับอย่างปราศจากอุปสรรคใดๆ ในชีวิต

ในส่วนของกลวิธีการเล่าเรื่องนั้น หนังสือเรื่องนี้มีวิธีการเล่าเรื่องที่น่าสนใจ คือเริ่มเล่าจากเรื่องในอดีตที่ไกลโพ้น ขอบเขตของเรื่องเล่ากว้างใหญ่ไพศาล ทำให้มีลักษณะคล้ายเอกสารโบราณ ที่มักเริ่มต้นเล่าเรื่องตั้งแต่การกำเนิดโลก ประกอบกับการอ้างถึงจุลศักราชที่นิยมใช้ในเอกสารสมัยอยุธยา จึงเห็นได้ชัดว่าเป็นวิธีการอำพรางทั้งยุคสมัยในท้องเรื่องและยุคสมัยที่แต่งได้อย่างแยบยล สิ่งที่น่าสนใจที่สุดของการเล่าเรื่อง ตำรับตำราศรีจุฬาลักษณ์ คือการใช้คำสรรพนามบุรุษที่หนึ่งของตัวละครเอกหญิง การเรียกตนเองว่า “ข้าพเจ้าน้อย” นั้นนับว่าแปลกและแตกต่างจากตัวละครตัวอื่นตรงที่คำนี้แฝงนัยเสี่ยงของการอ่อนน้อมถ่อม

ตัวในขณะที่เล่าเรื่องราวคุณค่าของตนเอง เพื่อให้สตรียึดถือเป็นต้นแบบความประพฤติของกุลสตรีที่ดีพร้อม

การใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเล่าเรื่องของตนเองนี้ ปัจจุบันเรียกว่าการเขียนอัตชีวประวัติ และด้วยเหตุที่นางนพมาศมีฐานะเป็นตัวละครสมมุติ ทำให้หนังสือเรื่องนี้มีลักษณะการประพันธ์แบบอัตชีวประวัติสมมุติ (fictional autobiography) เรื่องแรกของไทยอัตชีวประวัติสมมุติคืองานประพันธ์ประเภทนิยายที่กำหนดให้ตัวละครเอกนำเอาประวัติชีวิตของตนเองมาเล่า ตัวละครนั้นจึงทำหน้าที่เป็นผู้เล่าเรื่องไปด้วย การใช้สรรพนามบุรุษที่หนึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญของงานประพันธ์ประเภทนี้ และเป็นกลวิธีที่โน้มน้าวใจให้ผู้อ่านรู้สึกเสมือนว่าเรื่องเล่าเป็นเรื่องจริงได้โดยง่าย การประพันธ์ในรูปแบบนี้นับว่าเป็นงานเขียนในลักษณะที่ใหม่มากเมื่อเทียบกับขนบทางวรรณกรรมในยุคสมัยเดียวกัน ในกรณี **ตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์** กลวิธีนี้มีส่วนสำคัญที่ทำให้ตัวละครเอกหญิง (รวมทั้งฉากแห่งอดีตและรายละเอียดปลีกย่อยต่างๆ) มีความเหมือนจริงเหมือนจัง น่าเชื่อถือ ทำให้ “นางนพมาศ” ตรึงอยู่ในความเชื่อของคนไทยว่ามีตัวจริงในสมัย

สุโขทัย และมีผลทำให้จัดหนังสือเรื่องนี้เป็นวรรณคดีสมัยสุโขทัยในประวัติวรรณคดีไทยมาหลายยุคหลายสมัยแล้ว

การใช้กรอบรูปแบบอัตชีวประวัติสมมุตินี้ แสดงให้เห็นความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเชิงมนุษยทัศน์ที่มีต่อดาบวรรณกรรมว่าเป็นเครื่องมือในการจารึกชื่อเสียงเกียรติคุณของปัจเจกบุคคลไว้ได้ชั่วกาลปาวสาน ในตัวบท ตัวละครนางนพมาศเคยกล่าวเมื่อเล่านิทานเรื่องที่จะลงว่า “แลนิทานกกระต๋อยตีวิดซึ่งข้าน้อยบรรยายนี้ ไม่ควรจะถือเช่นเอาเป็นอย่าง ถ้ามนุษย์ชาติหญิงชายจำพวกใด ประพฤติน้ำจิตเป็นพาล สันดานโลเลแล่นไปแล่นมาเช่นนางนกกระต๋อยตีวิดตัวนั้นแล้ว ชื่อชัวกก็จะปรากฏเป็นนิยายอยู่สิ้นกาลปาวสาน” (๕๖) ในทำนองเดียวกันนี้เอง อาจกล่าวได้ว่า ผู้แต่งก็ได้สร้างตัวละครเอกหญิงให้เป็นแบบอย่างดีเลิศเพื่อให้ปรากฏเป็น “นิยาย” อยู่สิ้นกาลปาวสานเช่นกัน นับว่าผู้แต่งได้ประสบความสำเร็จสูงในการจารึกชื่อนางเอกของนิยายเรื่องหนึ่งไว้ให้เป็นหญิงอัจฉริยะผู้คิดประดิษฐ์กระทงในความเชื่อของมหาชนตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ●

บรรณานุกรม

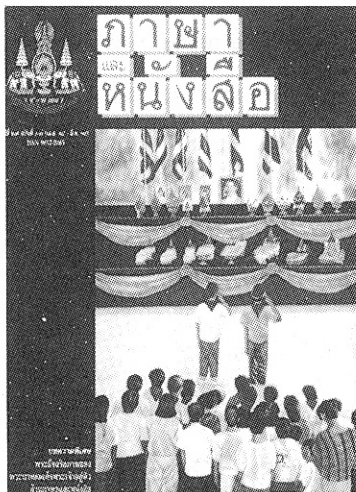
- กุสุมา รัชสมณี. “ลักษณะเฉพาะของวรรณคดีสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว,” ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๓๑.
- ชูศักดิ์ ภัทรกุลวณิช และ นพพร ประชากุล. “การศึกษาวรรณกรรม : ศาสตร์เฉพาะกับสหวิทยาการ” เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่อง “มนุษยศาสตร์ : พรหมแดนปัจจุบัน เส้นทางสู่นาคต” คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๕.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระ. ความทรงจำ. กรุงเทพฯ : คลังวิทยา, ๒๕๑๗.
- ธิดา สารยา. ประวัติศาสตร์ท้องถิ่น. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ, ๒๕๒๙.
- นางนพมาศหรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์. พระนคร : ศิลปาบรรณาการ, ๒๕๑๓.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. ปากไก่และใบเรือ. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพฯ : อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๓๘.
- พิพาดยังเจริญ และ สุทธิ ชนประสิทธิ์พัฒนา. การศึกษาและผลกระทบต่อสังคมไทยสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๙๔). กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๙.
- มิชัย เอี่ยมจินดา. วิวัฒนาการการใช้คำบุรุษสรรพนามตั้งแต่สมัยสุโขทัยถึงปัจจุบัน. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๓๔.
- รีนฤทัยสัจจพันธุ์. ตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาและสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น(พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๙๔). วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๔.
- วรารักษ์ แสงสด. บุรุษสรรพนามในภาษาไทย : การศึกษาเชิงประวัติ วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๒.
- ศิลปากร, กรม. จารึกวัดพระเชตุพน. กรุงเทพฯ : มปท., ๒๕๑๗.
- สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม ๒. ประจวบฯ : โรงพิมพ์ศูนย์การทหารราบ, ๒๕๑๗.
- สุจิตต์ วงษ์เทศ. “นางนพมาศลอยกระทงในแผ่นดินพระนั่งเกล้าฯ” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๘ ฉบับที่ ๕ (มีนาคม, ๒๕๓๐) : ๕๘-๖๑.

สุพจน์ แจ้งเร็ว. “นางนพมาศ เรื่องจริงหรืออิงนิยาย” ศิลปวัฒนธรรม. ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๑ (พฤศจิกายน, ๒๕๒๖)

: ๑๔-๓๐.

เสนีย์ วิลาวรรณ. หนังสือเรียนวิชาภาษาไทย รายวิชา ท ๐๓๒ ประวัติวรรณคดี ๑. กรุงเทพฯ : ไทย
วัฒนาพานิช, ๒๕๒๖.

Propp, V. **Morphology of the Folktale**. London : University of Texas Press, 1977.

ภาษาและหนังสือ ปีที่ ๒๗ ฉบับที่ ๑-๒ (เมษายน ๒๕๓๘ - มีนาคม ๒๕๓๙)

- อาศิรวาทมหาธรรมิกราชสดุดี
- พระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้านภาษาและหนังสือ/กุสุมา รักษมณี
- พระราชดำริของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องการใช้รูปสระและอักษรวิธีไทยแบบใหม่/จุไรรัตน์ ลักษณะศิริ
- กุมารคำฉันท์ วรรณคดีศรีรัตนโกสินทร์ที่เพิ่งค้นพบ พระนิพนธ์เจ้านายสตรีสมัยรัชกาลที่ ๑/ฐะปะนีย์ นาครทรรพ
- ระหว่างบรรทัดในกาพย์เห่เรือ/ยุรฉัตร บุญสนิท

- อธิษฐาน
อังคาร กัลยาณพงศ์
- บทเห่กล่อมพระบรรทม
ฐะปะนีย์ นาครทรรพ
- บทร้องเล่นของเด็กไทย Old Fun-Rhymes for Thai Children
- บางบทจากกวีรภานท์
พินทรนาถ ฐาการ รจนา
น.ท.หญิง สุมาลี วีระวงศ์ แปล
- อ่านดอลสตอย
ชเนต อาภรณ์สุวรรณ
- รำลึกถึงพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าเปรมบุรฉัตร อดีตนายกลสมาคมภาษาและหนังสือแห่งประเทศไทย
สัมพันธ์คุณนิลวรรณ ปิ่นทอง
- ปาฐกถาชุดภาษาและหนังสือประจำปี พ.ศ. ๒๕๓๙ เรื่อง “ภาษาไทยวันนี้”
สมศรี สุขุมลนันทน์ ปาฐก

สั่งซื้อได้ที่ สัญชัย สุวังบุตร ภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร นครปฐม ๗๓๐๐๐
ราคาพิเศษ ๑๐๐ บาท (จาก ๑๔๐ บาท) รวมค่าส่ง สั่งจ่าย ป.ณ. หน้าพระลาน กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๒

តើតើការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធាន ក្នុងការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធាន
 ក្នុងការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធាន ក្នុងការប្រើប្រាស់ប្រព័ន្ធគ្រប់គ្រងធនធាន ។

၁။ ခုနစ်လေ့လာ၍ ခုနစ်လေ့လာ၍
 ၂။ ခုနစ်လေ့လာ၍ ခုနစ်လေ့လာ၍
 ၃။ ခုနစ်လေ့လာ၍ ခုနစ်လေ့လာ၍

[illegible]

ວິໄສກຳລັງປະຕິບັດວຽກຂອງຕົນ
 ໃຫ້ເປັນຈິງ ຫາກມີຄູ່ມືທີ່
 ສອດຄ່ອງກັບຕົນ ຈະເປັນການ
 ຊ່ວຍເຫຼືອໃຫ້ເຮົາໄດ້ເຮັດວຽກ
 ໄດ້ດີກວ່າ

[illegible][illegible][illegible][illegible]

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ខ្លួនខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត
ដើម្បីឱ្យខ្លួនក្លាយជាមនុស្សម្នាក់ទៀត ព្រោះខ្ញុំចង់ឱ្យខ្លួនខ្ញុំបាន ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ
និងប្រសិនបើ មានអ្វីដែលខ្ញុំបានធ្វើ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត
ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត
ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត
ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត
ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ ខ្ញុំនឹងប្រឹងប្រែងឱ្យបានល្អបំផុត ។

ចំណងជំនួយក្នុងស្ថានភាពអនាម័យ
ក្នុងការងារដែលខ្ញុំបានធ្វើ